

תמצית מסקנות הדף

פרק חלק

מהדורה ראשונה

אינו מוגה דיו. לתיקונים: hluch@gmail.com

- חלק - פרק אחד-עשר (צ-קיג): 1
 הערות - פרק חלק 12

"עד שתהא סדורה בניהם" (עירובין נד:); "הסודרן קודם לפילפלן" (ירושלמי הוריות ג, ה). ההמלצה ללומד, אשר בידו לעשות זאת, לכתוב סיכום בעצמו. הרווח ששיג מפך גדול, הן בהבנה והן בסידור הדברים.

הסיכום המוצע כאן הוא דוגמה והמלצה לדרך אחת לסיכום הדברים; מובן שיש מקום לסגנונות שונים ולאופנים שונים. מטרת הסיכום שלפנינו להביא את תמצית מסקנות הסוגיה (לא שקלא-וטריא) במהלכה המרכזי. סיכום-תמצית של דברי אגדה הוא, מטבעו, ארוך יותר. אך גם הוא חשוב, וגם בו אפשר להאריך ואפשר לקצר. הלומד המסכם יוכל להשוות את תוצרתו לזו שלפנינו (במקרה של טעות כאן אשמח לקבל הודעה לדוא"ל הנ"ל).

פרטים טכניים לסיכום שלפנינו: רווח של שורה ויקה בא לפני משנה חדשה. הערת שוליים, בד"כ, פיועדות להשלמות טקסומות אחרים בתלפוד הבבלי. ההערות שבסוף הקובץ פיועדות להרחבות ולהשטות. כוכבית (*) באה לפני פרט (או משפט) הלקוח מהעמוד הבא, ואם הוא פרוחק יותר צוינו בסמוך הדף והעמוד. לא סופנו בכוכבית פרטים המתבארים בהמשך הישיר והטבעי של הסוגיה, המתגלגלת לעמוד הבא.

חלק - פרק אחד-עשר (צ-קיג):

לכל ישראל יש חלק לעולם-הבא ("ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ"). לאלו אין: האומר שאין תחיית-המתים מן התורה (מדה כנגד מדה [כשליש אצל אלישע]), *שאין התורה מן השמיים (צט), *אפיקורוס (צט); *ר"ע: והקורא בספרים חיצוניים (ק); *והלוחש על פצע (קא); אבא שאול: וההוגה השם המיוחד (של 42 אותיות) *חוץ למקדש או בלשון זרה (קא:).

ז: [אין לתת תרומה לכהן עס-הארץ (תנדר"י: "לאהרן"; "למען יחזקו בתורת ה'"), והוא כנותן לאריה, ואף גורם לו מיתה ועוונות.]

תחיית המתים מהתורה - וינתתם ממנו... לאהרן" (לא כתנדר"י): "בריתיל אתם לתת להם את-ארץ כנען"; "גשבע ה' לאבתים לתת להם"; "חיים כלכם היום" (כהיום); "הנך שכב עם-אבותיך וקם" (*אין הכרע יומא נב:); ר"ש: 2 המשמעויות אמת, ומכאן שיודע העתיד; "הכרתו תכרת הנפש ההוא עונה בה"; *יחי האובן ואל-ימת" (צב); *אין ישיר-משה", "אין יבנה יהושע", "יחזקו ויבנו", "עוד יהללך סלה" (צא); *ויצו מעיר כעשב הארץ" (וק"ו מחטה שיקומו הצדיקים בלבושיהם); "יחזקו מתוך גבלתי יקומון הקיצו ויבנו שכני עפר" (אין הכרח); "דובב שפתי ישנים" (אין הכרח); *שאול ועצר רחם" (מכניס ומוציא, וק"ו שבקולי קולות; צב); *ורבים מישגי אדמת-עפר קיצו", "לך לקץ ותגוץ ותצמד לגרלך לקץ הימין" (צב).

זא: ומן הסברה - ק"ו מהנולדים, שלא היו, ושהקב"ה יוצרם מן המים (כ"ש מן העפר, כמשל המלך שציווה לעבדיו לבנות ארמון); וק"ו מכלי זכויות (שברוח בשר-ודם) שנשברו.

[גביהא בן פסיסא הסיר מיהודה ומירושלים ערעורי האפריקנים (בני כנען), המצרים, ובני ישמעאל וקטורה לפני אלכסנדר מוקדון.]
 [רבי לאנטונינוס: הקב"ה מרכיב הנשמה בגוף ודן אותם כאחד, כמשל החיגר והעיוור. השמש שוקעת במערב לתת שלום ליוצרה. אנטונינוס: נשמה נתנת באדם מתחילת יצירתו (פקידת הטיפה; *נדה טז:), ויצר-הרע - מלכתו (רבי: משהתרקם; והודה).]

זא: בעתיד, המתים יקומו במומיהם ("בם ענך ופסח") ויתרפאו ("אין ידלג כאיל פסח"; "אמית ואחיה מחצתי ואני ארפא"). עולא: ואח"כ, לישראל בלע המות לנצח", ולגויים (יעשו מלאכת ישראל) "הנער בן-מאה שנה ימות". רב חסדא: בימי המשיח "יהיה אור-הלכה באור החמה", ובעוה"ב "וחפרה הלכה ובושה החמה"; ולשמואל (שימי המשיח כעוה"ז) - הכל בעוה"ב, ובמחנה שכונה א"צ מאורות. [הנמנע מללמד תלמיד - כגולו נחלת אבותיו ("מורשה"), עברים יקללוהו; ינקוהו ככלי-כובסים ("יקבחו לאום"). והמלמדו זוכה לברכות כיוסף, וללמד בעוה"ב.]

¹ ר' אלעזר: מתים שבח"ל לא יחיו בעתיד ("נשמה לעם עליה"). וצדיקים שבח"ל יבואו ע"י מחילות (וחששו יעקב ויוסף שלא יזכו להן). ר' אבא בר ממל (הקשה): יש לרבות מתים שבח"ל שיחיו ("גבלתי יקומון"; ולר' אלעזר - לנפלים שבא"י [בוה יש חולקים; ראה להלן קיא:]). ר' אלעזר: עמי ארצות לא יקומו בעתיד (מתים בלי-יחיו קפאים; ותקנתם - בהתעסקות עם תלמידי חכמים), ותנ"ה, כל המרפה עצמו מתורה. ר' יוחנן: רק ההולך לע"ז (כתובת קיא:).

צב. ר' אלעזר: המנהיג את הציבור בנחת יזכה להנהיגו בעוה"ב ("מרחמם ונהגם"). [גדולה דעה, שכתובה בין 2 שמות, וכן מקדש (ונקמה, 2 - שכינה לישראל ופורענות לגויים), ומי שיש בו דעה כאילו נבנה המקדש בימיו, ולבסוף יתעשר; ואסור לרחם על מי שאין בו, ולבסוף גולה, והנותן לו פתו יסבול יסורים. בית שאין ד"ת נשמעים בו בלילה תאכלהו אש. מי שאין מהנה ת"ח מנכסיו אינו רואה סימן ברכה, וכן מי שאין משאיר פת על שולחנו (אך המביא לצדה לחם שלם כאילו עובד ע"ז). המשנה דיבורו שלא יזוהה - כאילו עובד ע"ז. המסתכל בערווה - כוח האבר שלו נחלש. היה עניו וכן תתקיים.]

הצדיקים שישבו לחיים בימי המשיח לא יחזרו לעפרם (מאו ועד העוה"ב, שישבו לתחייה. "קדוש יאמר לו פליהתוב לחיים"); וב-1000 השנים שעתידי העולם להיות חרב (*צזו). ישוטו בכנפיים על פני המים ולא ייגעו ולא ייעפו (יחזקאל לא החיה).

צב: המתים שהחיה יחזקאל - רב: בני אפרים שטעו בחשבון הקץ במצרים; שמואל: אנשים שקפרו בתחיית המתים; רב ירמיה בר אבא: אנשים יבשים ממצוות; ר"י נפחא: שחפו ההיכל בצורות שקצים ורמשים; ר' יוחנן: בחורים יפים שהרג נבוכדנצר ורמס בבקעת דורא בגלל תאוות הכשדיות. ר' יהודה: לא באמת החיה, היה זה משל. ר' אליעזר: קמו, אמרו שירה (ה' ממת בצדק ומחיה ברחמים; ר' יהושע: "ה' ממת ומחיה מוריד שאול ויעל") ומתו. ר"א ב"ר יוסי הגלילי: עלו לארץ ישראל, התחתנו וילדו; ר"י בן בתירה: אני מצאצאיהם והנה תפילין מהם!

בעת שהשליך נבוכדנצר לכבשן האש את חנניה, מישאל ועזריה, שסירבו להשתחוות לצלם², אמר הקב"ה ליחזקאל והחיה העצמות, ובאו וטפחו על פניו של נבוכדנצר, ואמר: "אתוהו כמה רכבין..." (ר' יצחק: טוב שמלאך סטר על פיו ועצר שבויו). ונעשו שם 6 נסים: הכבשן התרומם אל פני האדמה, נפלו מקצת קירותיו, סידו נמס, נהפך צלם הזהב, נשרפו 4 מלכים ומשרתיים שסייעו בהשלכה לאש (אינם מוזכרים עוד בפסוק), והחיה יחזקאל את העצמות. [מפרשה זו נלמד שאף בשעת הסכנה לא ישנה אדם מלבושיו המכובדים. וגדולים צדיקים ממלאכי השרת (שהוזכרו קודם)].

צג. כשיצאו חנניה, מישאל ועזריה, באו האומות וירקו בפני ישראל: זה אלהיכם, ואתם משתחוים לצלם?! הקב"ה כעס על הדור³ וביקש להפוך העולם לדם ("רכב על-סוס אדם"), ובזכות חנניה, מישאל ועזריה ("ההדסים אשר במצלה") נחה דעתו. "לך ה' הצדקה ולנו בשת הפנים כיום הזה". והם (שאינם מוזכרים עוד) - רב, ר' אליעזר: מתו בעין הרע; שמואל, ר' יהושע: מחמת הרוק שירקו האומות בישראל; ר' יוחנן, רבנן: עלו לא"י והתחתנו וילדו ("אנשי מופת").

דניאל לא היה שם - שלא יאמרו שניצלו בזכותו; נבוכדנצר עשהו אלוה ("ולדניאל סגד") וחשש שיאמרו ששרף אלהיו; ודניאל חשש שמפני כן האש תשלוט בו. ושלחו - לחרות נהר בטבריה; להביא זרעי עשב; להביא חזירים מאלכסנדריה.

נביאי השקר, אחאב בן-קוליה וצדקיהו בן-מעשיה, נבאו לכת-נבוכדנצר בשם ה' שתיבעל להם (כל אחד על חברו; "וינאפו"), ובא לבדקם באש, וביקשו לצרף אליהם את יהושע הכהן הגדול. הם נשרפו, ויהושע ניצל אך בגדיו נחרכו ("אוד מצל מאש"), מפני שבניו נשאו נשים שאינן הגונות לכהונה ולא מחה ("בגדים צואים"). ולנבוכדנצר אמר שמפני שהיו עמו רשעים.

צג: בר קפרא: "ששהשערים האלה נתן לי (בע"ז) - רמז ל-6 צאצאים שיתברכו ב-6 ברכות - דוד ("ידע נגן..."), המשיח ("רוח חכמה ובינה..."), דניאל, חנניה, מישאל ועזריה ("איניבהם כל-מאום אף הקות דם)... כח בהם לעמד בהיכל המלך" (מתגברים מפני דיבור, צחוק, שנה ונקבים, מאימת המלכות); ("וייהי בהם מבני יהודה...") - ארבעתם (ר' אלעזר); רשב"ג: רק דניאל. "יהיו סריסים" - ר' חנינא: שהסתרסה ע"ז בימיהם; רב: גם סריסים ממש. "ונתתי להם בביתו ובחומותיו יד ושם טוב מבנים ומבנות (שהיו להם ומתו; או: שלא היו). שם עולם אתן-לך" - לדניאל - ספרו, בשמו. [לא נקרא ספר בשם נחמיה - שהחזיק טובה לעצמו ("וכרה לי אהי לטובה"); שסיפר בגנות קודמיו ("והפחות הראשנים אשר לפני הכבדים עליהעם") ובכללם דניאל (שגדול ממנו, ו"ראיתי אני דניאל לבדלי" ולא חגי, זכריה ומלאכי, שרק מזלם ראה ונחרדו)].

צד. ביקש הקב"ה לעשות חזקיהו משיח וסנחריב גוג ומגוג, אך מידת הדין קטרגה על שלא אמר שירה על ניסיו ("לסרבה המשרה"). "מכנה הארץ זמרת שמענו. צבי לצדיק!" - "רויילי" מה מעכב, - "אוי לוי! (עד מתי?) - בגדים בגדו" ביזה אחרי ביזה. "אם-תבצעו - בעיני (התפללו), שבו, אתיו! [וכיו"ב, גנאי הוא למשה וישראל שלא אמרו "ברוך ה' אשר הציל" עד שאמר יתרו. "ויחך יתרו" - רב: חרב חדה, שנימול והתגיר; שמואל: נעשה חידודים, מצער על מפלת מצרים].

לסנחריב (שיחתו ריב; שח וניחר כלפי הקב"ה) 8 שמות אחרים ("במשמניו"), וניצחו ("רויין") חזקיהו (חזקו ה'; חיוק את ישראל בה'), שלו 8 שמות. זכה ונקרא "אסנפר רבא ויקרא", כי לא גינה את א"י ("אל-ארץ כארצכם" (מר זוטרא: אפריקי; ר' חנינא: הרי סלוג); חלקו רב ושמואל אם זו חכמה (אחרת לא יאמינו) או טיפשות (מה היתרון?)). אך השבטים שהגלה דיברו בגנותה. "ותחת כבודו (ר' יוחנן: גופו, שתחת בגדי; ר"א: נשמתו, תחת גופו ובשרו) יקד יקד פיקוד אש". פרעה חרף בעצמו, ונפרע ממנו הקב"ה ("וינער ה'"); וסנחריב - ע"י שליח (*המשמד רבשקה (ס)), "ויצאו מלאך ה' ויך".

² תודוס: דרשו ק"ו מהצפרדעים, שנכנסו לתנורים המסקים במצרים לקדש השם (פסחים נג.). רב: לוי יסורים היו עובדים לצלם (כתובות לג.). רשב"א בשם רש"י: משפט זה נאמר בתמיהה. מורש"א בפסחים בביאור רש"י שם: תודוס כ"י ישמעאל דסנהדרין (עד.), ש"תתי בהם" נאמר גם בע"ז, ולא היו שם 10 מישראל. אך ע"י תוס' שם ושם.

³ רשב"י: בגלל שהשתחוו לצלם התחייבו בני אותו דור קליה, ונגזרה עליהם גזרת המן; והכו לנס כיוון שלא היה זה אלא מיראה (מגילה יב.).

- צד: אמר: אחריב דירה שלמטה ("מרומם קצו") ואח"כ שלמעלה ("מלון קצה"). "ה' אמר אלי" - ששמע הנבואה: "כי מאס העם הזה את בית דוד, ומשוש את רצין וכן רמליהו, ולכן הנה ה' מעלה... את מלך אשור... עד צנאר יגיע"; וסבר שגם לירושלים. אך "לא מועף" (עם עייף בתורה לא יימסר) לאשך מוצק לה⁴, קעת הראשון הקל (עול תורה) ארצה זבלון וארצה נפתלי, והאחרון (יהודה) הכביד (עול תורה, וראוי לנס); ולא הורשה להגלות אלא 10 השבטים. "וחבל על" סנחריב "מפני שגמון" חזקיהו בבתי המדרש, שהכריח כולם ללמוד, ואפילו ילדים וילדות שלטו בדיני טומאה וטהרה, ולא נמצא עס-הארץ. "אלף גפן באלף כסף" אך "לשמיר ולשית יהיה" שהסתפקו במועט.
- "מארת ה' בבית רשע" פקח בן רמליהו, שאכל הרבה ולא שבע, "ונוה צדיקים יברך" חזקיהו, די לו בליטרא ירק ושבע.
- "אחרי הדברים והאמת האלה (שנשבע ה' שיביא אשור ופילהו, ועל-הרי אבוסנו ייעשה אבוס) בא סנחריב. בא על-עית", 10 מסעות נסע באותו יום, היום האחרון להזכרת עוון הריגת כהני נוב ("עוד היום נב"). "צהלי קולך" ואל תפחדי אלא מנבוכדנצר הנמשל לאריה ("הקשיבי לישעה", 6 שמות לאריה).
- צה: עלה על מצעות, הביט לירושלים שנראתה לו קטנה, הניד ראשו ו"ינפף ידו", ואמר: גלון ומחר נכבוש. ובלילה הכו. [וישבי נבב"ב בן ערפה, "ויאמר להכות את-דוד" שנתבע על עוון הריגת נוב, והעדיף להימסר ביד אויב ולא יכלה זרעו. בעת ציד רדף דוד והגיע לפלשתים, ותפסו ישבי. אבישי בן צרויה חש (כתמי דם במים; המיית יונה) שיש צרה, והתירו לו לרכב על פרדת המלך והתקצרה לו הארץ, בדרך הרג את ערפה, וכשהגיע אמר שם ועצר את דוד באוויר. "ויצורלו אבישי" בתפילה לשנות העדפתו, ואמר שם והורידו וברחו; בגבול ישראל בישרו לישיבי על מות אמו, ונחלש, והרגוהו. זרעו של דוד כלה בידי עתליה, וניצל יואש - מפני שגנוב ניצל אביתר. ל-3 קפצה הדרך - אליעזר (ויאבא היום אלה-עין), יעקב (ויפגע במקום), שכשהגיע לחרן נתן דעתו לחזור לבית-אל להתפלל), ואבישי.]
- צה: עם סנחריב, באו לירושלים 45,000 בני מלכים בקרונות זהב ועמם מלכות וזונות + 80,000 גיבורים בשריון + 60,000 אווזי חרב רצים לפניו + פרשים. [וכן באו נגד אברהם (*ויחלק עליהם לילה" - ו"א שם המלאך, וי"א: כוכבי לילה נלחמו בעדו. *ויורדף עד-דן" - תשש כוחו מפני עגלי ירבעם; ואף נבוכדנצר שם התגבר), וכן עתידים עם גוג ומגוג.] ובסך-הכל קרוב ל-2,600,000,000, מתוכם 185,000 קצינים (וכלו מי הירדן).
- "ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' (גבריאל) ויך במחנה אשור" - ר"א: ביד הגדלה; ר' יהושע: באצבע אלהים ("הוא"); ר"א בריה"ג: במגל המושחו מבראשית; רשב"י: בדרכו להבשלת הפרות; וי"א: נשף באפם; רב ירמיה: ספק כפיים; ר"י: נפחא: פתח אוניהם ושמעו שירת המלאכים. וכמה ניצלו? רב: 10 ("ונער יכתבם"); שמואל: 9 ("ונשאר-בן... ארבעה חמשה"); ריב"ל: 14 ("שנים שלשה..."); ר' יוחנן: 5 (סנחריב ו-2 בניו, נבוכדנצר ששם ידע צורת מלאך, ונבזוראדן).
- "יגלה ה'... במלך אשור" (!), נדמה לו לזקן והציע לגלחו (מפני הבושה ופחד המלכים). טחן גרעינים לקבל מספריים, וכשהביא אש להאיר גדלק זקנו ("תספה"). *ויאסף שללכם (מאשור) אסף הקסיל (כל אחד לעצמו)" (צד:).
- צו: מצא סנחריב נטר מתבת נח, ואמר שאם יצליח, יקריב 2 בניו לקב"ה. שמעוהו, "ויהי הוא משתחוה..."; הרגוהו ונמלטו. ייתכן לעס-הארץ בן ת"ח, בזכות מעשה טוב. "מדוע דרך רשעים צלחה?! - נבוכדנצר הצליח בזכות 4 פסיעות שרץ (כסופרו של מרדך בלאדן) להחזיר את האיגרת הנשלחת לחזקיהו (בעקבות רפואתו וחזרת השמש 10 שעות), כדי להקדים בה את הברכה לקב"ה לברכה לירושלים (גבריאל עצר את נושא-האיגרת, אחרת אין תקנה לישראל ח"ו). וק"ו לשכר האבות.
- "בן יכבד אב" - מרדך בלאדן בן-בלאדן, שאביו ירד ממלכותו (שהשתנו פניו לפני כלב), וישב על כסאו והוסיף לשמו את שם אביו. "ויעבד אדניו" - נבזוראדן, שכאילו "עמד לפני מלך-בבל בירושלים" - דמות נבוכדנצר חקוקה לפניו; אימתו ממנו יתרה.
- צו: נשלח נבזוראדן עם משא 300 פרדות פטישי ברזל, וכולם נשברו על שער אחד בירושלים. חשש מגורל סנחריב, ובת-קול עודדתו, והצליח בפטיש האחרון, ונכנס והרג (*גיטין נ:). ההיכל התרומם כשהוצת, ודרכוהו מן השמיים ("גת דרך ה'"). בת-קול לנבוכדנצר, שזקה דעתו: קמח טחון טחנת! (*כל שרץ מלך-בבל וישבו בשער התנן" - מושב הסנהדרין! קג:).
- הרג נבזוראדן 940,000 מטובי ישראל על דם זכריה בן יהודע, אך לא נח הדם עד שלחש לו. ערק והתגיר. [מצאצאי סיסרא למדו תורה בירושלים, ומסנחריב - לימדו לרבים (שמעיה ואבטליון), ומקמן - למדו בבני-ברק.] ומבני נבוכדנצר סבר הקב"ה לקרב, והמלאכים התפללו שיימנע ("רפאנו את-בבל ולא נרפתה"; וי"א: מי נהרות בבל, בדקלים שעליהם). עמון ומואב שכנים רעים, הפצירו בנבוכדנצר לכוא אל ירושלים (בעקבות הנבואה. והוא חשש מגורל סנחריב) ויעצוהו⁵.
- צו: בדור שיבוא בו המשיח (בר נפלי, "אקים את-סכת דוד הנפלת"), ת"ח מתמעטים, צרות רבות וגזרות קשות רודפות, יגון ואנחה. רבות עזות וחוצפה, אפילו נער לזקן ובן לאביו, ללא בושה; כל המלכות הופכת למינות, ומקום ועד ת"ח (חוץ לעיר)

⁴ ר' אלעזר בר ברכיה. אך להלן (קד): נדרש פסוק זה, בפי רבה בשם ר' יוחנן, אחרת לחלוטין (כל המצר לישראל אינו עייף), ובדרכו פרש"י על הפסוק (ישעיה ח, כג).

⁵ ובשעה שנכנסו הגויים להיכל והכל פנו לבזו כסף וזהב, הם חיפשו ספר-תורה לשרוף (שכתבו בו שלא יבואו בקהל ה'); "ידו פרח צד על קלממדיה" (יבמות טז:).

לזנות, ואין היכול להוכיח, לפני הדור כפני כלב; רב היוקר, הגפן פורייה והיין יקר (הכל שותים); הגליל והגולן שממה, ואנשי גבול א"י מסובבים מעיר לעיר ולשווא; חכמת חז"ל נמאסת; "ותהי האמת נעדרת (עדרים עדרים והולכת) וסך מרוב משתולל (נחשב שוטה בעיני הבריות)"; *יש להישען על אבינו שבשמיים (סוטה מט); "כייאזלת לך ואפס עצור ועזוב" - רבים המוסרים; מעטים התלמידים; אין פרוטה בכיס; מיואשים מהגאולה. [3 באים בהיסח-הדעת - משיח, מציאה ועקרב]. באותה שמיטה - בשנה א' והמטרות על-עיר אָת..."; ב - מעט רעב; ג - רעב גדול ומוות והתורה משתכחת; ד - שבע; ה - שבע גדול והתורה חוזרת; ו - קולות (שבא); ז - מלחמות; ובמוצאי השמיטה המשיח בא. (וע"ע *צח).

[בעיר קושטא דיברו רק אמת, ולא מת אדם קודם זמנו; רב טבות שינה מפני דרך-ארץ, ומתו 2 בניו.]

רב קטינא, ותנ"ה: העולם 6000 שנה (אליהו: 2000 תהו, 2000 תורה ו-2000 משיח ובעוונותינו התעכב), ואח"כ 1000 שנה היא חרב ("ונשגב ה' לְבָדוֹ בְיָוִם הַהוּא", "מְזֻמָּר שִׁיר לְיוֹם הַשְּׁבֵת". *ויש חולקים; צט). אביי: 2000 חרב ("יחינו מימים").

צו: אליהו: המשיח יבוא ביובל ה-85 (=4250 שנה. איני יודע אם בתחילתו, בסופו או אחריו); רב אשי: שיש לצפות לו מאז ואילך. חשבונות נוספים - 4291, ו"א: 5000; 1400 שנות גלות ("עֲדָן וְעֲדָנִין וּפְלָג עֲדָן"); 1410 ("וְתִשְׁקֻמוּ בְדַמְעוֹת שְׁלִישׁ")⁶. ["עוד אַחַת מְעַט הָיָא" - ר"ע: מעט כבוד לישראל לפני המשיח (בן כוזיבא); ר' נתן: גם בעת הבית (תוקף מלכות חשמונאי, הורדוס ובן כוזיבא).] ר' נתן: אין לחשב הקץ, "עוד חֲזוֹן לְמוֹעֵד וְיִפְחַץ וְיִלְכָּץ וְלֹא יִכָּזֵב; אִם-יִתְמַהֲמָה חֲכָה-לוֹ", וכן "יִחַכְּהָ ה' לְחַנְנֵכֶם", ורק מידת הדין מעכבת. *יוֹם נֶקֶם בְּלִבִּי" - ר"ל: לא גילהו למלאכים; ר' יוחנן: ולא ל'אבריו' (צט).

[לפחות 36 צדיקים בדור מקבלים פני שכינה (בחזוק האור; אך בקלישותו - 18,000). רשב"י ובנו א"צ רשות להיכנס.]

ר' אליעזר, רב: כלו כל הקצים, והגאולה תלויה רק בתשובה ומעשים טובים ("שִׁוּבוֹ אֵלַי וְאֶשְׁכַּח אֲלֵיכֶם"). ר' יהושע, שמואל: אפילו בלי תשובה מרצון (אלא מכורח. "וְלֹא בְּכֶסֶף תִּגְאָלוּ"). לבסוף שתק ר' אליעזר.

צח. ר' יוחנן: המשיח יבוא בדור שכולו זכאי ("וְעַמְּךָ כָּלֶם צְדִיקִים") או שכולו חייב ("וַיִּרְא כִּי-אֵין אִישׁ" - "לְמַעַנִי אֶעֱשֶׂה").

ר' אבא: סימן מובהק לְבוא הגאולה - כשארץ-ישראל נותנת פרייה בעין יפה. ר"א: כשארץ פרוטה בכיס (עי' *צז). "וְלִיּוֹצֵא וְלִבָּא אֵין-שְׁלוֹם מִן-הַצָּר (רב: לת"ח; שמואל: כל המחירים שווים)". ירושלים נפדית בצדקה. המשיח יבוא לאחר שלא ימצא אפילו דג לחולה; שיכלו מישאל אפילו שלטון עלוב, גס-רוח ושופתים ושוטרים; *שתשלוט מלכות הרשעה 9 חדשים ("עֲדֵי-עַתָּה יוֹלְדָה יוֹלְדָה"). [ר"פ: כשיכלו יהירים וכלו מכשפים פרסיים; כשיכלו דיינים רעים; וכלו שופטים גויים רעים.]

המשיח יושב מול פתח העיר רומי, בין עניים מנוגעים (היחיד שמתיר וחובש פצע פצע); ענה לריב"ל שיבוא "הַיּוֹם (אם-בְּקִלּוֹ תִשְׁמְעוּ)". ר' יוסי בן קסמא: לאחר ששער רומי ייפול וייבנה, ייפול וייבנה וייפול (ביקש שבקבורתו יעמיקו ארוננו, שלא ישמש לתבן לסוסי מדי). *וּבְחֻמָּה שְׂפוּכָה אֶמְלֹךְ עֲלֵיכֶם" - רב נחמן: מי ייתן ויבוא כעס זה ויגאלנו! (קה).

זכו - "אֶחֱשִׁיגָהּ, לֹא זָכוּ - בְּעֵתָהּ". זכו - "עַם-עַנְיֵי שְׁמַיָא" (מהר), לא זכו - "וְרִכְבַּי עַל-חֲמוֹר".

צח: עולא, רבה, ר' יוחנן: יבוא המשיח ולא אָראנו (מפני חבלי משיח; אע"פ שאפשר להינצל מהם בתורה ובחסדים *ובקיום 3 סעודות בשבת {שבת קיח} - שמא יגרום החטא). רב יוסף: יבוא וָאָראנו (וְאֶשֶׁב בְּצַל גַּלְלֵי חֲמוֹרוֹ).

"לְמַה-נָּה לְכֶם יוֹם ה' הוֹא-תִשְׁן וְלֹא-אֹר" - לגויים, "הַחֲשֵׁן יִכְסֶה-אֶרֶץ וְעַרְפֵּל לְאֲמִים וְעַלְיָן יִזְרַח ה'". "רְאִיתִי כְלֵ-גֶבֶר (הקב"ה) יָדִיו עַל-חֲלָצִיו כִּינְלִדָה (בצער על איבוד הגויים) וְנִהַפְכוּ כְלֵ-פְּנִים (מלאכים וישראל) לְיִרְקוֹן".

רב: לא נברא העולם אלא בזכות דוד (שישיר וישבח); שמואל: משה; ר' יוחנן: המשיח.

שם המשיח - שִׁילָה; יָעוֹן; חֲנִינָה; מְנַחֵם בן חזקיה; מצורע של בית רבי ("חֲלִילֵנוּ הוּא נֶשֶׂא..."). כגון: ר' יהודה הנשיא או דְגִנְיָאֵל (רב); ר"נ: אני (ממשפחת ראש הגולה מבני דוד). רב: יהיה מלך חדש ושמו דָּוִד ("אֲשֶׁר אָקִים"; ודוד בן ישי מִשְׁנֵה לו)⁸.

צט. כמה הם ימי המשיח? מחלוקת - 40 שנה ("אֶקְוֵט בְּדוֹר"; "שְׁמַחְנוּ כִּימֹת עֲנִיתָנוּ"); 70 (כנבואת צר' "כִּימֵי מִלְךְ אֶחָד"); 3 דורות ("דָּוִד דוֹרִים"; 365 שנה ("...וּשְׁנַת גְּאוּלֵי בְּאֵה"); 400 ("שְׁמַחְנוּ כִּימֹת עֲנִיתָנוּ" במצרים); כמן המבול עד המשיח ("כִּימֵי נֹחַ נָאֵת לִי..."); כמן הבריאה עד המשיח ("כִּימֵי הַשָּׁמַיִם עַל-הָאָרֶץ"); 7000 שנה ("וּמִשׁוֹשׁ חֲתָן עַל-כְּפֹהָה").

ר' הלל: לא יהיה משיח לישראל (אלא הקב"ה עצמו יגאל וימלוך), שהנבואות קוימו בימי חזקיהו. (רב יוסף: הרי זכריה ניבא אח"כ!) *רב: הנבואות לימי המשיח (שבע גדול לישראל) הן בעתיד (צח).

ר' יוחנן: נבואות הטובה הן לימי המשיח, לבעלי תשובה, ולמְהַנְהֵ ת"ח מנכסיו ומשיאו בתו; אך לעוה"ב, לצדיקים גמורים ולת"ח עצמם - "עֵינִי (של נביא) לֹא-רְאֵתָהּ, אֵיִהִים וּזְלַתָּה" (ריב"ל: יין השמור בענביו מהבריאה; ר"ל: עֵדָן של הַנֶּן). אך לשמואל הנבואות לעוה"ב, שִׁמְיָה-הַמְּשִׁיחַ שווים לעוה"ז חוץ משעבוד המלכויות. ר' אבהו: בעלי תשובה גדולים מצדיקים גמורים.

⁶ ובע"ז (ט: ורש"י): ברייתא: 4231 לבריאה (הגר"א גרס כן כאן; אך ע"י חידושי אגדות למהר"ל); ר' חנינא: 400 לחורבן; ואיכא בינייהו 3 שנים שהוסיפה הברייתא.

⁷ והוא אחד מ-7 דברים שקדמו לעולם, "וְהָיָה שְׁמוֹ לְעוֹלָם לְפָנֵי-שְׁמִשׁ" (פסחים נד.; רש"י).

⁸ "וְהָרִיחוּ בְיָרְאֵת ה'" - ר' אלכסנדר: טעון מצוות ויטורים; רבא: מריח וְדָן. בריכוזיבא מלך שנתיים וחצי וטען שהוא משיח. בדקוהו בריח, והרגוהו (לעיל צג).

"כִּי דְבַר־הָ' בָּזָה" - האומר שאין כל התורה מן השמיים, אפילו הוציא פסוק אחד, אות, ק"ו או גזרה-שווה אחת; נוהג לחלל קדשים או לבזות חול המועד; אפיקורוס, ומגלה פנים בתורה (*); מבייש חברו ברבים; ר' ישמעאל: עובד ע"ז; ר"מ: הלומד תורה ואינו מלמדה; ר' נתן: אינו מחשיב את המשנה לעיקר; ר' נהוראי: אינו עוסק בתורה אע"פ שיכול.

"וְאֶת־מִצְוַת הַפֶּרֶר" - שאינו נימול. "הִכְרַתוֹ תִּפְרַת הַנֶּפֶשׁ הֵיחָא (מהעוה"ב, ע"י *צ:*) עֲוֹנָה בָּהּ (*שלא עשה תשובה; צ:)."

[הלומד תורה ואינו חוזר - כזורע ואינו קוצר. הלומד ומשפח - כאשה שילדת וקוברת. ר"ע: זמר בכל יום! וזכה גם לעוה"ב ("נפש עמל עמלה לך"). "אָדָם לְעַמְלָא יוֹלֵד", "עַמְלָא... אָכַף עָלָיו פִּיהוּ", "לֹא־יִמּוֹשׁ סִפְרָא הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ".

צט: "נֶאֱמַר אֲשֶׁר חִסְרֵי־לֵב" - הלומד לפרקים ולא תדיר. העוסק בתורה לשמה - שם שלום למעלה ולמטה, כאילו בנה ארמונות למעלה ולמטה, מגן על כל העולם, ומקרב את הגאולה; *סם חיים לו (תענית ז). המלמד את בן חברו תורה - כאילו עשהו, עשה דברי התורה, עשה את עצמו. המביא חברו לעשות מצווה - כאילו הוא עשאה.]

"וְהַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר־תַּעֲשֶׂהוּ בְיַד רָמָה" - דרשות-דופי של מנשה המלך: למה כתב משה "וְאֶת־לוֹטֵן תִּמְנָע", "וְתִמְנָעוּ הַיְתֵה פִילָגֶשׁ לְאַלְיָפֹז?" (בת מלכים, לא הסכימו לגיירה, והלכה להיות שפחה למשפחה זו, וילדה עמלק). "וַיִּלְךְ רָאוּבֵן בְּיַמֵּי קַצִּיר־חֹטִים וַיִּמְצָא דוֹדָאִים" (רב: שהצדיקים נוהרים מגזל. מחלוקת מהם "דודאִים").

אפיקורוס - רב ור' חנינא: המבזה ת"ח (ו'מגלה פנים בתורה' = בדרשות-דופי); ר' יוחנן וריב"ל: המבזה חברו בפני ת"ח. וי"א שמחלוקתם זו היא לגבי מגלה פנים בתורה, החמור יותר; ואפיקורוס לר' יוחנן הוא הנוהג בחוצפה - המצטט לרבו מדבריו ומעלים ייחוסם לרבו; 'מה הועילו חכמים, מעולם לא התיירו עורב'; 'הרבנים האלה'; הקורא לרבו בשמו ("אֲשֶׁר־הִתְיַחֵה אֶלְיָשָׁע"); המלגלג על דבריו. 'מה הועילו לנו חכמים? לעצמם לומדים!' - מגלה פנים בתורה (אביי ורבנ"י, לא כרב יוסף).

ק. רב יהודה: תלמיד לא ישאל את רבו באופן שנשמע כמורה הוראה בפניו (נראה כחוצפה). בסיוע לדברי רבו אין חוצפה, אא"כ נאמר מתוך גלוג. [בעתיד, הקב"ה יביא אבנים טובות 30x30 אמה, יחקוק בהן חלונות 20x10 ויעמידן בשערי ירושלים; יוציא נהר מקדש-הקדשים ויצמיח כל מיני פירות מתוקים. "וְעֲלֶהוּ לְתִרְוָפָה" - חזקיה: לרפא אלמים; בר קפרא: עקרות; ר' יוחנן: ממש; רשב"נ: לתואר פני ת"ח. בעוה"ב, הקב"ה יבהיק זיוו של המשחיר פניו על דברי תורה; וישביע את המרעיב עצמו מפני ד"ת. כל צדיק יקבל טובה מלוא חפני הקב"ה, ו-310 עולמות (בהם יניח הכל). *וְיִלְאָ תִמְצָא (התורה) בְּאַרְץ הַחַיִּים (במי שמְעַדֵּן עצמו) (קיא.). ר"מ: נוהגת מידה כנגד מידה, ומרובה מידה טובה ממידת פורענות.]

ק: ר"ע: אף הקורא בספרים חיצוניים - ספרי מינים. רב יוסף: גם בספר בן-סירא אסור לקרוא (ביטול תורה, שיש בו דברי הבאי - כגון ניתוח תכונות-אופי לפי צורת הזקן); אך דברים טובים שבו (כגון מוסר ודרך-ארץ) דורשים ברבים.

[*כִּלְיָמֵי עֲנֵי רַעִים (בן סירא: גם הלילות. ריב"ל: אף שבתות וי"ט, השינוי מזיק) ↔ וְטוֹב־לֵב מִשְׁתָּה תִמְד" - רב: בעלי תלמוד ↔ בעלי משנה (בהתאמה). רבא: להפך, כרב משרשיא. ר' חנינא: בעל אשה רעה ↔ טובה. ר' ינאי: אסטניס ↔ דעתו יפה. ר' יוחנן: רחמן ↔ אכזרי. ריב"ל: דָּאָגָן ↔ אדיש.]

קא. השר פסוקים (אפילו משיירה-השירים) כמין זמר, והקורא פסוקים בבית-משתה לשם צחוק - מביא רעה לעולם ('עשוני בניך ככניור שמנגנים בו לציים'). והקורא פסוק בזמנו (כגון ביו"ט על הכוס מעניין היום) - מביא טובה לעולם ('וְדַכְרָ בְּעֵתוֹ מֵה־טוֹב').

הירוק על פצע ולוחש "...אָגִי ה' רַפְאֵךְ" אין לו חלק לעוה"ב; ר' יוחנן: שאסור להזכיר שם על רוק; רב: אפילו פסוק "נָגַע צְרָעַת" (ללא שם); ר' חנינא: אפילו "וַיִּקְרָא אֶל־מִשְׁחָה" (שאינו בעניין מחלה, אלא להינצל בזכות לימוד תורה)⁹.

[בשבת, סכים וממשמשים בכטן חולָה, בשינוי (היפוך הסדר; בבת אחת). ומניחים כלי מתכת על העין להקל כאב; רשב"ג: לא בכלי האסור בטלטול. ולוחשים בשבת לנחשים ועקרבים (שלא יזיקו; ואינו כצד).] ואין שואלים שְׂדִים (למצוא אַבְדוֹת) בשבת ("מִמְצוֹא חִפְצֵךְ"). ר' יוסי (רב הונא: כן הלכה): תמיד אסור, משום סכנה. בשאלה ע"י שָׁמֵן וע"י קליפת ביצה אין סכנה, אך אין תועלת, שמשקרים. ויש סכנה לְסוֹךְ שֵׁמֶן שֶׁאֵלּוּם בַּמְצַעוֹתוֹ, ובשמן שעל היד אין חשש (ששואלים רק בכלים).

"אִם־שָׁמוֹעַ תִּשְׁמָע... - כִּלְ־הַמְחִלָּה אֲשֶׁר־שָׁמְתִי בְּמִצְוִים לֹא־אֲשִׁים עָלֶיךָ"; ואם לא תשמע אֲשִׁים, ואעפ"כ "אָגִי ה' רַפְאֵךְ".

כשחלה ר' אָלֵי־עוֹזר באו תלמידיו לבקרו; ר' עקיבא שמח (עתה ברור שלא קיבל ר"א עולמו בעוה"ז) ואמר: חביבים ייסורים! שרק הם החזירו את מנשה למוטב ונכנע לקב"ה. [3 באו בדברי טענה ועלילה לקב"ה ולא בתפילה - קין ("גְּדוּל עוֹנֵי מִנְשָׂא"), עשו ("הִבְרַכָּה אֶת־הוֹאֵלֶךְ") ומנשה (אי לא ענית - אמינא כל אֶפְיָא שְׁוִין)].

קא: *אנשי כנסת הגדולה מנו (קד): 3 מלכים ו-4 הדייטות שאין להם חלק לעוה"ב - ירבעם, *אחאב (קב:), *מנשה (קב:); *בלעם (קה), *דואג האדומי (קו:), *אחיתופל (קו:); *וגיחזי (קז:). *ר' אבהו היה דורש ב-3 המלכים' ונחלש, וקיבל עליו שלא לדרוש ונרפא, ושוב דרש (גם הם לא חזרו בהם; קב). *רב אשי אמר: מחר נפתח בְּחִבְרָנֵי; בחלומו בא מנשה והוכיחו

⁹ ולהתרפא בדברי תורה אסור (ריב"ל; גם ללא יריקה); אך להגן, שלא תבוא מחלה או פגע (וכיו"ב, כקדחת וילדת; ריטב"א שם) - מותר (שבועות טו:).

(ולימדו שב'המוציא' בוצע במקום הקשה שבפת) ואמר שלו חי בדורו רץ לע"ז (קב): *מר בר רבנא לבנו: ככולם אל תרבה לדרוש לגנאי, אך בבלעם - מה שתמצא דרש! (קו): *ויש שדרשו שכולם (מלבד בלעם) באים לעוה"ב (קד):

(⁸⁰) **יִרְבְּעָם** (ריבץ עם; מריבה בעם, ולשמיים) **בְּן נֶבֶט** (=מיכה, שהתמכך בבניין; =שבע בן-בכרי. 'ניבט ולא ראה, ראה אש מאמתו וסבר שהוא ימלוך, ומרד בדוד. [וכן אחיתופל ראה צרעת באמתו; וחרטומי פרעה - שמשה לוקה במים]), "וַיְהִי בַדְבָר הַהוּא לְחַטָּאת בֵּית יִרְבְּעָם וְלְהַכְחִיד (בעוה"ז) וְלְהַשְׁמִיד (לעוה"ב)". זכה למלכות - שהוכיח את שלמה (שסגר פתחי החומה שפתח דוד, לגבות מס לבת-פרעה), ונענש כי הוכיחו ברבים. "הַרִים יָד בַּמֶּלֶךְ" - חלץ תפילין בפניו. גסות-הרוח הכשילתו, שהציב העגלים למנוע עלייה לרגל פן ישב רחבעם בעזרה והוא יעמוד וישבו אל-ירבבעם. "וַיִּוְעֵץ הַמֶּלֶךְ" הושיב יועצים, רשע לצד כל צדיק, והחתימם על התחייבות לציות לכל ציווי שלו, אפילו ע"ז (אמר רשע לצדיק: וכי ייתכן שמתכוון ברצינות?!). ואף אחיה השילוני טעה וחתם [רבא: יהוא נטה וחסא כירבעם בגלל החתימה; אביי: פיו הכשילו, "יהוא יעבדנו הרבה"]. והושיב *משמר בדרך לירושלים (תענית ל: שהעולה יידקר ("ושחטה שטים העמיקו" החמירו).

קב. "וַיְהִי בַעַת הַהִיא (מזומנת לצרות, וכן ב"ויכד יהודה", "ויבנים פקדי") ולהבדיל "בַעַת רְצוֹן עֲנִיתִךְ" וירבבעם יצא מירושלים (כדי להתנתק ממנה לגמרי) וימצא אתו אחיה... מתפסה בשלמה חדשה (אין בה דופי, כך היתה תורתו של ירבעם; חידשו בדברי תורה) ושניהם לבדם בשדה (לעומתם כל החכמים כעשבים; טעמי התורה ברורים כשדה). אמרה בת-יקול: תתני שלוחים למורישכם גת?! לאֲכֹזֵב לְמַלְכֵי יִשְׂרָאֵל! "וַיִּגְלַךְ רַחֲבֵעָם שִׁכְמָם" - מזומנת לפורענות (שם עיניו דינה ומכירת יוסף). *ירבעם דרש 103 אופנים בספר ויקרא, אחאב 85, ומנשה 55 (קג):

"וַיִּדַח יִרְבְּעָם אֶת-יִשְׂרָאֵל" כמכה מקל במקל להשליכו רחוק. הנהנה מהעולם-הזה בלי ברכה - כגוזל מהקב"ה ומישראל ("גוזלו אֲבִיו וְאִמּוֹ") וחבר לירבעם ("חבר הוא לאיש משחית"). "וַיְדִי וְהָב" - חטאו בגלל זהב שהרבית להם עד די. בכל צרה יש מעט מעוון העגל ("ויבנים פקדי"), 24 דורות (עד החורבן, "קרבן פקדות העיר"); ומירבעם לוקים גם על עגליו. "אחר הדבר הזה" - שתפסו הקב"ה: חזר כך, ונטייל עם דוד בגן-עדן! ושאל ונענה: בן-ישי בראש - לאֲשֶׁב יִרְבְּעָם".

קב: **אֲחָאָב** (אח לשמיים, אב לע"ז) בן עמרי (שזכה למלכות כי הוסיף כרך בישראל - שמרון). "וְהַכְרַתִּי לְאֲחָאָב מִשְׁתֵּין בְּקִיר וְעִזּוֹר (בעוה"ז) וְעִזּוֹב (בעוה"ב)". מלך 22 שנה (*על כל העולם; מגילה יא). בזכות אותיות התורה, שאותה כיבד (כשאיים בן-יהוד שייקחו גם את ספר-התורה - "מחמד עיניך" - השיבו "כל אשר-שלחת... אעשה והדבר הזה לא אוכל לעשות"). "הַנְּקֹל לְכַתּוֹ בְּחַטָּאות יִרְבְּעָם" (הן הקלות של אחאב). אין תלם בא"י שלא העמיד בו אחאב ע"ז והשתחוה לה. "וַיִּוְסַף אֲחָאָב לַעֲשׂוֹת לְהַכְעִיס אֶת-ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל מִכָּל מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הָיוּ לְפָנָיו", כתב על דלתות שומרון: אחאב כפר באֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל. "רק לאֲהִיָּה כֶּאֱחָאָב אֲשֶׁר הִתְמַכֵּר... אֲשֶׁר-הִסְתָּה אִתּוֹ אֵיבָל" בכל יום שקלה שקלי זהב לע"ז.

כיוון שנתן מממונו להנאת ת"ח כיפרו לו על 1/2, "וַיֹּאמֶר ה' מִי יִפְתָּה אֶת-אֲחָאָב וְיַעַל וְיַפְלֵ". "וַיִּצְא הַרוּחַ (של נבות היוזרעאלי)... אֲצֵא וְהִיִּיתִי רִיחַ שֶׁקֶר בְּפִי כָּל-נְבִיאָיו, וַיֹּאמֶר תִּפְתָּה וְגַם-תִּוְכַל, צֵא (ממחיצתי, ככל דבר שקרים) וְעֲשֵׂה-כֵן". אחזיהו (מלך יהודה, בן בתו של אחאב) "מתחבא בשמרון" - שהיה מוחק שמות שבתורה וכותב תחתיהם ע"ז.

(⁸¹) **מְנַשָּׁה** (נשה יה; הנשה את ישראל) בן חזקיהו (*מבת ישעיהו; ברכות י.), "וַיַּעַשׂ אֲשֶׁרָה כְּאֲשֶׁר עָשָׂה אֲחָאָב"¹⁰. ר' יהודה, ר' יוחנן: יש לו חלק, שעשה תשובה (*בייסוריו {קא}), "וַיִּתְפַּלֵּל אֵלָיו וַיַּעֲתֵר לוֹ... וַיִּשְׁיבֵהוּ יְרוּשָׁלַיִם לְמַלְכוּתוֹ". "וַיִּנְתְּנֵם לְעֹזֶה לְכָל מַמְלָכוֹת הָאָרֶץ בְּגִלְל מְנַשָּׁה" (ששב והעם לא; ולרבנן - לא תיקן, שחטאו בעקבותיו). מלך 55 שנה, 22 "כְּאֲשֶׁר עָשָׂה אֲחָאָב" ו-33 בתשובה. רשב"י: "וַיִּחְתֵּר לוֹ" - עשה לו הקב"ה כמין מחתרת ברקיע לקבלו, מפני מידת הדין.

קג: "דָּם נָקִי שֶׁפָּךְ מְנַשָּׁה הִרְבֵּה מְאֹד עַד אֲשֶׁר-מָלָא אֶת-יְרוּשָׁלַיִם פֶּה לְפֶה" - "א שהרג את ישעיהו"¹¹ (שקולה נשמת צדיק אחד ככל העולם), וי"א: עשה צלם כבד, משא 1000 בני אדם, ובכל יום הרימוהו ונמחצו תחתיו למוות (היה פרצוף 1, ולבסוף עשה לו 4 פרצופים, שתראה השכינה ותכעס). *והיה נוהג להכעיס בדרשות של לעג לד"ת (צט):

אחזו העמיד פסל בעליית בית המקדש ("עליהגג עלית אחז"), מנשה - בהיכל ("בבית"), אמון הכניסו לקודש-הקדשים ("כִּי-יִקְרָךְ הַמַּצֵּעַ מֵהַשְּׁתַרְעֵץ" 2 'רעים', "וְהַמִּסְכָּה צָרָה" ל"כְּהַתְּכַסּוּ (כונס מי הים)")). אחז התיר איסור ערווה, מנשה בא על אחותו; ואמון ("הַרְבֵּה אֲשָׁמָה") בא על אמו להכעיס, וי"א: שרף את התורה. "עַל-שִׁדְהָ אִישׁ-עֵצָל (אחז, שביטל העבודה וחתם את התורה) עֲבַרְתִּי, וְעַל-כָּרְם אָדָם חֲסַר-לֵב (מנשה, שמחק השמות והרס את המזבח), וְהָגָה עֲלֶיהָ כְּלוֹן קַמְשָׁנִים (אמון, שעלו על המזבח קורי עכביש, ושרף ס"ת), כֶּסֶף פָּנָיו חֲרָלִים (יהויקים, שכיסה עצמו מאור הקב"ה: איננו זקוקים לו, בידנו זהב פרוגים שמאיר), וְגָדָר אֲבָנָיו נִהְרָסָה (צדקיהו, שנחרב הבית בימיו)". "אִישׁ-חֲכָם נִשְׁפָּט אֶת-אִישׁ אֵייל, וְרָגַז (נתן את אחז ביד מלכי ארם) וְשָׁחַק (נתן ביד אמציהו את האדומיים) וְאֵין נָחַת (זה וזה עבדו לאלוהי האויב)". אמנם *לאֲחֹז וְלְאֲמוֹן יש חלק לעוה"ב, לכבוד בניהם, חזקיהו ויאשיהו, שפן מִזְכָּה אָבִיו (אך אין אב מזכה בנו (מנשה). רב יוסף:

¹⁰ הכתוב אף תלה בו את כהן פסל מיכה, יהונתן בן גרשם "בן-משה", ש'תולין את הקלקלה במקולקלי (ב"ב קט):

¹¹ דן אותו על סתירות מדברי משה; ואמר ישעיהו שם ובלע בעץ, וניסרוהו (בימות מט):

לאחזו היתה בושת-פנים מישעיהו, שכשעבר לפניו כבש פניו, וי"א: כיסה ראשו בכלי כובסים; "שְׂדֵה כֹּבֵס" {קד.}. ר"מ: אחזיהו ואחז מיהודה, ומלכי ישראל שנאמר בהם "וַיַּעַשׂ הָרַע בְּעֵינֵי ה'" - לא יחיו (בעוה"ב) ואין נידונים בגיהנם.

בגלל יהויקים רצה הקב"ה להחזיר העולם לתהלוכה ("בְּרֵאשִׁית מַמְלַכּוֹת יְהוּיָקִים"), וזכות דורו מנעה. וכן רצה בגלל דור צדקיהו, ונמנע בגלל צדקיהו ("וַיַּעַשׂ הָרַע" - שלא מחה). "וַהֲנַמְצֵא עֲלֵיךָ" (יהויקים) - חקק על אמתו שם ע"י, וי"א שם שמיים. *שרף השמות שבמגילת ירמיהו (התרגו רק מ"הו צְרִיָה לְרֵאשׁוּׁ; מו"ק כו.). *יש לו חלק לעוה"ב, כיוון שלא נקבר (בוזה התכפר. על גולגלתו כתוב 'זאת {נקמה} ועוד אחרת'; ר' חייא בר אבוייה לא הצליח לקברה, ואשתו שרפה אותה {קד.}).

ר"מ: לאבשלום אין חלק לעוה"ב ("וַיִּכְפַּן אֶת-אַבְשָׁלוֹם וַיְמִיתֵהוּ"), *אך דוד העלהו מגיהנם; וי"א שאף לעוה"ב (סוטה י:).

[ברך דוד את שלמה: "לֹא-תִאֱמָר אֲלֵיךָ הָעָה (יצר הרע; חלומות והרהורים רעים) וַיִּגַע לֹא-יִקְרַב בְּאֶהְלֵךְ (לא תמצא אשתך ספקינדה בשוכך מהדרך; בן או תלמיד שמקלקל תלמודו ברבים)", אמו ברכתו: "כִּי מְלָאכִיו יִצְוֶה-לְךָ...". והקב"ה: "כִּי בִי חֶשֶׁק וְאֶפְלָטָהוּ..."]. ["וַיִּמְנַע מִרְשָׁעִים אֲוָרָם" - הנעשה רש (שנוא) למטה כן הוא למעלה (מלבד צדיקים כדוד ונחמיה)].

לא נמנה מיכה באלו שאין להם חלק לעוה"ב - שפתו מצויה לעוברי דרכים. "וַיַּעֲבֹר בַּיָּם (סוף) צָחָה" - פסל מיכה. עֲשֹׂנוּ הַתְּעַרְב עִם עֶשֶׂן הַמִּשְׁכָּן (מרחק 3 מיל). על זה נענשו בפילגש-בגבעה, שכבוד ה' לא מחו. [גדולה טעימת אורחים, שמרחיקה קרובים (עמון ומואב), מקרבת (יתרו), "קְרָאן לָךְ וַיֹּאכַל לָחֶם", מעלימה עין מרשעים (מיכה), ומשרה שכינה על נביא הבעל (שהשיב את עדו הנביא), ושגתה כודון (לו נתן יוהנתן לדוד לחם לא נהרגו העיר נוב, שאול ובניו)].

קד. בגלל ששיבח חזקיהו את עצמו נכשל לבקש אות מהנביא, ובשל כך אכלו אצלו שליחי מלך בבל ("וַיִּרְאֶם אֶת-בֵּית נְכַתָּה" - רב: אשתו השקתה אותם; שמואל: גניו; ר' יוחנן: כלי נשק ממתכת חזקה), ובוזה גרם גלות לבניו (כמזמין גוי לביתו ומשרתו).

[**איכה**] (=36, הכרתות שעברו. סדר הקינות לפי א"ב - שעברו על התורה) יִשְׁבָּה בְּדָד (תחת "וַיִּשְׁכַּן יִשְׂרָאֵל בְּטַח בְּדָד"), הָעִיר רַבְּתִי עָם (היו משיאים צעירה למבוגר ולהפך, כדי להרבות בנים), הֵיטָה כְּאֶלְמָנָה (לא אלמנה, אלא כאשה שהלך בעלה לחו"ל ויחזור), רַבְּתִי בְּגוֹיִם שְׂרָתִי בְּמִדְיָנוֹת (בכל מקום נעשים שרים לאדוניהם; ומעשה ב-2 שבויים שאמרו זה לזה פרטים על הגמל ההולך לפניהם, על משאו ועל מנהיגיו, וזיהו את מקור השוּבָה, הבשר והיין; ושחררו) הֵיטָה לְמָסָׁ.

"בְּכֹו תִבְכֶּה (על 2 בתי המקדש) בְּלִילָה (ליל ט' באב, שבכו לחינם בחטא המרגלים; הבוכה בלילה קולו נשמע; כוכבים ומזלות בוכים עמו; השומעו בוכה ג"כ {כשכנתו של ר"ג}), וְדַמְעָתָה עַל לַחֲיָהּ (לחות-נערות, כאשה הבוכה על בעל נעוריה)". "הָיָה צְרִיָה לְרֵאשׁוּ" - המצר לישראל נעשה ראש ("לֹא מוֹעֵף לְאֶשֶׁר מוֹצֵק לָהּ" - המציק אינו עיף). "לֹא אֲלִיכֶם" (מכאן שהמספר צרתו יאמר 'לא עליך') כְּלֵ-עֲבָרֵי דָרְךָ (עשוני כעוברי דת, כסדום, "גַּפְרִית וְאֶשׁ" ממרום שְׁלַח-אֶשׁ)". "וַיִּגְדַּל עֲוֹן בַּת-עַמִּי מִחַטָּאת סִדָּם" אך ריחמו נשים על שכנותיהן ("בְּשֵׁלוֹ יִלְדִיָּהּ הָיָה לְבָרוֹת"). "סֵלָה כְּלֵ-אֲבִירֵינוּ (כמטבע שנפסלה צורתה)". הוֹקְדָמָה אוֹת פ' לֵ-ע' (בפרקי ב-ד) - שהמרגלים אמרו בפיהם מה שלא ראו בעיניהם.

"אֲכַלְי עַמִּי אֲכָלוּ לָחֶם (רק האוכל מלחמם הגזול של ישראל טועם טעם לחם), ה' לֹא קָרָא (דיינים; מלמדי תינוקות)".

רצו להוסיף 1 (שלמה), ולא שעו לדמות אביו, לאש מהשמיים ולבת-קול, עד שאמרה: הַמַּעֲמֵךְ יִשְׁלַמְנָה?!... אַתָּה תִבְחַר וְלֹא-אֲנִי?!

יש שדרשו: כל האמורים (מישראל) באים לעוה"ב! "לִי גִלְעָדוּ (אחאב), וְלִי מְנַשֶּׁה, וְאֶפְרַיִם מְעוֹז רֵאשִׁי (ירבעם), וְהוֹדָה מְחַקְקֵי (אחיתפל), מוֹאָב סִיר רַחֲצִי (גיחזי), עַל-אֲדוֹם אֲשֶׁלְיָךְ נַעֲלִי (דואג), עֲלֵי פִלְשֵׁת הַתְּרַעְעִי (עלי להשלים בינם לבין דוד)".

קה. [מול תוכחת הנביא, השיבו "מִשְׁכָּה נִצַּחַת" - רב: והנביאים שלא חטאו - הלעולם יחיו?! (והשיבם: אַבְתִּיכֶם שָׁבוּ וְהוֹדוּ כִשְׁהַשִּׁיגוֹם הַצְרוֹת). שמואל: עֵבֶד שֶׁנִּמְכַר וְאִשָּׁה שֶׁגִּוְרָשָׁה - במה קשורים לאדון הראשון? (והשיב, "בְּעוֹנֵיכֶם נִמְכַרְתֶּם" וכשתשובו תושבו; ר"ל: ולכן נקרא "בְּנוֹכְדְרָאצַּר מֶלֶךְ-בָּבֶל עֲבָדִי", מה שקנה עבד קנה רבו). רבב"ח: ה'יצר שולט בנו, אֲהִיו יוֹרְנֵנוּ!]

לסתם גויים - ר' אליעזר: אין חלק לעוה"ב ("לְשֹׂאֲלוֹהַ כְּלֵ-גוֹיִם"); ר' יהושע: יש חוץ מ"שְׁכַחֵי אֲהִים". *לעבודת ישראל; צא: ¹².

(¹⁷) בְּלָעָם (בלא עם; בְּלָה עם) בָּן בְּעוֹר (-בנו בא על בהמה; =כּוֹשֵׁן רִשְׁעִיתִים, 2; =לֶכֶן הָאֲרָמִי, שְׁמוּ. קִטָּן מִבְּנֵי בְּנוֹוָה, "בְּנֵי בְּעוֹר", אם תמת נפשי מות ישרים - ותהי אחריתי כמהו, ואם לא - הגני הולך לעממי ¹⁸. כר' יהושע.

חיגר ברגל אחת ("וַיִּלְךְ שְׁפִי"; אך שמשון "שְׁפִיפִן"); ועיוור בעין אחת ("שִׁתָּם הָעֵינִן"). "נִפְלַ וְגִלְוֵי עֵינַיִם" - קוֹסֶם בְּאִמְתוֹ (כמו *אוב {סה:}; "וְהִמָּן נִפְלַ עַל-הַמָּטָה") *כשהסתלקה נבואתו (קו); מר בר רבנא: בא על אתונו ("בֵּין רַגְלֵיהָ כְּרַע נִפְלַ").

"זִקְנֵי מוֹאָב וְזִקְנֵי מִדְיָן" תמיד היו אויבים, ועתה שילבו כוחות שני ה'כלבים' כנגד ה'זאב'. "לִינוּ פֹה הַלִּילָה וְהַשְׁבָּתִי אֲתָכֶם דְּבָר פֶּאֶשֶׁר יִדְבַּר ה' אֵלַי, וַיִּשְׁבְּנוּ שְׁרֵי-מוֹאָב עִם-בְּלָעָם", ושרי מדיין חזרו (אין סיכוי). חוצפה - כמלכות בלי כתר (כדברי דוד על בני צרויה) - מועילה אפילו כלפי שמיים ("לֹא תִלַּךְ עִמָּהֶם" ↔ "קוֹם לְךָ אֲתָם").

¹² וכך השיב רבי לשאלת אנטונינוס, "ולא יתיה שריד לבית עשו" בעושה מעשה עשו (עבודה זרה י:). [מודים שלבניהם הקטנים של רשעים אין חלק; להלן (ק:)].

¹⁸ אמר לאונקלוס באוב, שנידון בשכבת-זרע רותחת (מידה כנגד מידה, שבעצתו הוכשל העם בזנות. גיטין נו. ורש"י).

קה: "וַיִּקַּם בְּלֵעָם בְּבִקְרָוּ וַיַּחְבֵּשׁ (בעצמו) אֶת־אֲתָנָן" - שְׁנָאָה מִקְלָקֶלֶת אֶת הַשׁוּרָה [ובאברהם היתה זו אהבה]. שאלוהו שרי בלק למה אינו רוכב על סוס, ושיקר, והאתון אמרה "הֲלוֹא אֲנִי אֲתָנָן... מְעֻדָּן... הֲהִסְכַּן הַסְכַּנְתִּי (מעשה אישיות בלילה)!"

"וַיִּדְעַת הַעֵת עֲלִיּוֹן" - אימתי רָגַעוּ כְּעֶסוּ (*כמאמרו, $\frac{1}{88888} =$ שעה {ברכות ז.}; בכל בוקר, כשמחווירה כרבות התרנגול לגמרי), לקלל בו את ישראל. באותם ימים לא זָעַם ה'; "...לְמַעַן דַּעַת צְדָקוֹת ה'". [אין ראוי לנצל רגע זה אף לקלל מין.]

"וַיִּשֶׁם ה' דָּבָר בְּפִי בְלָעָם (שלא יוכל לקלל)" - י"א מלאך, וי"א חכה.

בשכר 42 קרבנות שהקריב בלק יצאה מזרעו רות¹⁴, ומכאן שיש לעסוק בתורה ובמצוות אף שלא לשמם (יבוא לשמם). [יִיטֵב אֱלֹהִים אֶת־שֵׁם שְׁלֹמֹה מִשְׁמֵךְ וַיַּגְדֵּל אֶת־כֶּסֶף אֶת־כֶּסֶף מִכֶּסֶף] - רב יוסי בר חוני: שאין אדם מקנא בבנו (ובתלמידו, כאלישע וכיהושע). רבה בר מרי: לא ממש, אלא 'מעין שמך'.

"מִה־טִּבּוֹ אֶהְיֶיךָ יַעֲקֹב מִשְׁכַּנְתֶּיךָ יִשְׂרָאֵל..." - מברכותיו מובן מה רצה לקלל, שלא יהיו בתי כנסת ומדרש ושריית שכינה, זיתים וכרמים, ושולת מלכות יציבה וחזקה ושלטון נישא גם על גויים. וברכותיו שבו לקללה, חוץ מבתי כנסת ומדרש ("וַיִּהְיֶיךָ ה' אֱלֹהֶיךָ לְךָ אֶת־הַקְּלָלָה (=1) לְבִרְכָה"). "נְאֻמִּים פִּעֲצֵי אוֹהֵב (אחיה השילוני קילל את ישראל "כְּאֲשֶׁר יִגְדֹּר הַקְּנֵה בְּמִים" שנשאר במקומו, וכותבים בו ס"ת), וְנִעְתָּרוֹת נְשִׁיקוֹת שׁוֹנָא (בלעם שְׂבָרְכָם "כְּאֲרָזִים" שרוח־דרומית עוקרת)".

"וַיִּרְא אֶת־הַקִּינִי (יתרו)... אֵיתָן מוֹשֶׁבֶךְ" - מי הושיבך עמם? כי ברח יתרו מפני עצת פרעה.

קה: "אֹי מִי יִחִיהַ מִשְׁמֵן אֵל" - ר"ל: אוי לעושה עצמו אלוה (כפרעה וחירם). ר' יוחנן: אוי לאומה שתנסה להפריע לפדיון שהקב"ה יעשה לישראל. "וְצִיִּם (ספינות גדולות) מִיַּד פְּתִיִם (רומאים) וְעַנְוֹ אֲשׁוּר (עד שם יהרגו) וְעַנְוֵי־עֶבֶר (ישעבדו)".

"לְכֹה אֵיעֲצֶךָ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה הָעַם הַזֶּה לְעַמְּךָ (להפך, בלשון נקיה): "לעשות אוהלים, ובהם זונות, זקנה בחוץ, לקרוא ליהודי לקנות פשתן, וצעירה בפנים (תציע מחיר זול), ונכנס וקונה, וכשבא שוב ושוב משקה אותו יין עמוני. כשרצה לבוא עליה, דרשה שיעבוד לפעור (בפיעור) ויכפור בתורה ("...וַיִּהְיֶיךָ שְׁקוֹצִים כְּאֶהָבָם").

"וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּשֵׁטִים" - ר"א: זה שמה; ר' יהושע: שעסקו בשטות [וכן חלק ב"רפידים", רפיון ידיים]. "וַתִּקְרָאן לְעֵם" - ר"א: נקרו לפניהם ערומות; ר' יהושע: נעשו בעלי קרי. ר' יוחנן: כל "וישב" לשון צער (וכן ביעקב ובשלמה).

"וַאֲת־מַלְכֵי מִדְּיָן הֲרָגוּ... וְאֵת בְּלָעָם" - הלך לקחת שכר על 24,000 מִיִּשְׂרָאֵל שמתו בעצתו. "בְּחֶרֶב אֶל־חֲלָלִיהֶם" - עשו בו 4 מיתות בית־דין. ר' חנינא: מת בגיל 33 (כתוב בפנסוס); ר' סימאי: הרבה מזה, שהיה שותף כבר בעצת פרעה (קה:).

קה: ⁽⁷⁾ דוֹאֵג הָאֲדוּמִי (כתוב גם 'דויג', בתחילה הקב"ה דאג, ומסררה זה אמר עליו 'וי'), "גַּם־אֵל יִתְצַדֵּךְ לְנֶצַח".

היה גדול בתורה, "אֵיָה סִפְרָא (אותיות התורה) אֵיָה שְׁקָל (ק"ו) אֵיָה סִפְרָא אֶת־הַמְּגִדְלִים (300 הלכות פסוקות בדין מַגְדֵּל העומד באוויר)". אך כל תורתו היתה מן השפה ולחוץ ("וַתִּשָּׂא בְּרִיתִי עֲלֵי־פִיךָ").

*קינא בְּדוֹד שהצליח למצוא (עם שמואל) מקום המקדש ("כִּי־קִנְיָתָ בֵּיתְךָ אֶכְלָתִנִּי"; זכחים נד:), *דיבר עליו בלשון־הרע שיקנא בו שאול (צג:)* ודרש לפסלו מהקהל (יבמות עו:). אמר לו הקב"ה: "מִה־תַּתְּהַלֵּל בְּרַעְיָה, הַגְּבוּר" בתורה? "מִה־יִלְךְ לְסִפְרָא חֲקִי?" מה אתה דורש בפרשות רוצח ולשון־הרע?

דוד התפלל לטורדו מהעוה"ב, "... יַחְתָּךְ וַיִּסְחַךְ מֵאֵהֶל (לא יאמרו שמועות בשמו) וַיִּשְׂרֹשֶׁן מֵאֶרֶץ חֲנִים סָלָה (ללא בנים חכמים)"; וביקש שהקב"ה ימיתו, ונענה "תִּיל (תורה) בְּלָע, וַיִּקְאָנוּ (כשישכחנה)", וביקש: "מִכְּטָנוּ יוֹרִישֵׁנוּ אֵל" ר' אמי: כן היה ("זְמוּת בְּאֵין מוֹסֵר"). באו 3 מלאכי־חבלה, להשכיח תלמודו, לשרוף גשמתו, ולפור עפרו בבתי כנסת ומדרש). רב אשי: הצטרע ("הִצְמָתָה..."). "וַיִּרְאן צְדִיקִים וַיִּירָאוּ (בתחילה) וְעָלְיוּ יִשְׁחָקוּ (כשנענש)".

⁽⁸⁾ אַחִיתִּפְלֵל, בתחילה קראו דוד רבו "אֶל־וּפִי וּמִי־דַעִי", אח"כ חֲבָרוּ ("יַחְדוֹ גְּמִתִּיק סוֹד") ולבסוף תלמידו ("אוֹכֵל לֶחֶמִי"). *מִיָּמִיו לא ראה חלום רע (כאדם רע; ברכות נה:). *ראה צרעת באָמְתוֹ וסבר שהוא ימלוך (אך הרמו לבנה של בת־שבע נכדתו; קא:). דואג ואחיתופל לא נפגשו; דואג בימי שאול ומת בן 34, ואחיתופל בימי דוד ונחנק¹⁵ בן 33 (במרד אבשלום). בלימודיהם לא הצליחו לכוון להלכה, אף ששאלו 400 שאלות בדין מַגְדֵּל באוויר; "שׁוֹהַ יִרְאֵה לְלִבִּי" (ו"סוֹד ה' לִירְאִיו") *ממתחילה היתה רשעות בלָבָם (חגיגה טו:).

קה: [רב: אֵל יביא אדם עצמו לידי נסיון, שְׁדוֹד בִּיקֵשׁ "בְּחֻנֵּי ה' וְנִסְגִּי" ונכשל; אף שהודיעו במה יִנְסֶנוּ. "לְעֵת הָעֶרֶב וַיִּקַּם דָּוִד (ואשתו) מֵעַל מִשְׁכְּבוֹ (ביום), להשקִיט היצר. וזו טעות). "מֵעַל הַגֵּג אֵשָׁה חוֹפֶת ו"מִתְקַדְּשֶׁת מִטְּמֵאָתָה"¹⁶ ומכוסה גיגית. דוד זרק

¹⁴ וכוונת־הקללה שלו התגשמה בהרג 42 הילדים בידי דְּבִי אֱלִישֵׁע (סוטה מז:).

¹⁵ כפי שקילל דוד את היודע האם מותר לכתוב שם על חרס ולהשליך לתהום הגואה להניחו ושותק; ואף שבסוף אמר לו אחיתופל שמתר (סוכה ג:). צְאֹתוֹ לבניו - אֵל תהיו במחלוקת; אֵל תמרדו בבית דוד; אם בחגי־השבועות מעונן חלקית זרעו חטים (ב"ב קמז).

¹⁶ ריב"ל: אל תרבה בגנות (לעשות דברך בפרהסיה במקום מגולה), משום מעשה זה שהיה פסחים (קג:).

חץ בציפור, הוא השטן ("נודי הרקם צפור"), ופגע בגיגית ושרבה, וראה. "וישלח דוד...¹⁷". וזה "צִרְפַּתְנִי בַלְתַּמְצָא (נקי), (מי ייתן) זַמְתִּי בַלְיַעֲבָרִפִּי". ולעגו לו על זה הרבה ("...קָרַעוּ (בשרי) וְלֹא־דָמּוּ (אין דמי שותת!)").

ראויה היתה לו בת־שבע מימי בראשית ("כִּי־אָנִי לְצַלַּע נֶכְוֵן"), אלא שהקדים את הזמן ועשה באיסור. רבא: "לָךְ לְבַדְךָן חֲטָאתִי... לְמַעַן תִּצְדַּק בְּבִבְרָךְ תִּזְכֶּה בְּשִׁפְטֶךָ" - יכולתי לכוף יצרי, אלא שלא יאמרו שניצחתיך.

ר' דוסתאי מבירי: דוד ביקש מחילה ונסלח מעט מעט, "שְׁגִיאוֹת (שגגות) מִי־יָבִין; מְנַסְתְּרוֹת (זדונות) נִקְנִי; גַּם מִזֵּדִים (בפרהסיה) תִּשְׁדֵּךְ עֲבָדֶיךָ; אֲלֵי־מִשְׁלוֹרֵיכִי (לא ידרשו בחטאי חכמי הדורות); אֲזוֹ אֵיתָם (מחק פרשה זו מן המקרא!) ורק לזו סירב הקב"ה. "וְנִקְיִתִּי מִפֶּשַׁע רָב" - מחל לי על אותו עוון לגמרי! ונענה שאי אפשר, אלא בייסורים. וקיבל עליו. רב: וְשִׁשָּׁה חֲדָשִׁים הִצְטַרַּע דוד ("תִּחַטְּאֲנִי בְּאֲזוֹב...") והסתלקו ממנו שכינה והסנהדרין; אך לא קיפח עונת 18 נשותיו ("אֲשַׁחֲהָ בְּכַל־לִילָה מִטְּתִי"). ואח"כ ביקש ונענה שנמחל. ביקש "עֲשֵׂה־עִמָּי אוֹת", ונענה שבימי שלמה; שבחנוכת המקדש סירבו השערים להיפתח, עד שאמר "וְזָכְרָה לְחֹסְדִי דָוִד עֲבָדֶיךָ".

רב: במרד אבשלום רצה דוד לעבוד ע"ז ("עֲדֵה־הָרֹאשׁ אֲשֶׁר־יִשְׁתַּחֲוֶה שָׁם"), שלא יתחלל שם ה' בכל העם, כשאבשלום יהרגנו. חושי הארכי אמר לו, שיש סיבה לענשו, שנשא אֵשֶׁת יַפְתָּח־אֶר (שסמוך לה בן סוֹרֵךְ ומוֹרָה).

קז: ⁽¹⁾ גִּיחִזִּי. *נענש, שקרא לרבו בשמו ("אֲשֶׁר־הִתְחַה אֱלִישֵׁעַ"; ק.). אלישע דרש ב-8 שרצים. ריפא במי־הירדן את נעמן מִצְרַעְתּוֹ, וסירב לקבל תמורה, והלך גיחזי ולקחה; וקיללו אלישע בצרעת לעולם (הַעֵלַת לְקַחַת בַּעוּה"ז שֶׁכֵּר 8' שרצים') (הַכֶּסֶף וְלִקְחַת בְּגָדִים וְיִתִּים...!?!). "וַיִּבֶא אֱלִישֵׁעַ דְּמִשְׁק" להשיבו; וסירב גיחזי, שהחטיא את הרבים - י"א: תְּלָה עֲגֵל־יִרְבַּעַם באוויר במגנט; וי"א: חקק בפיו שם ואמר 'אנכי' ולא יהיה; וי"א: מְנַע תַּלְמִידִים מֵאֲלִישֵׁעַ ("הַנְּהַיָּא הַמְּקוֹם... צָר מִמְּנִי"). וכן ישו, דחהו יהושע בן פרחיה ב-2 ידיים, וסירב לקבלו, וכשהתרצה סירב ישו, שהחטיא. ומכאן, לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת. רשב"ג: וכן ביחס אל יצר התשמיש, ילד ואשה. [וְאַרְבַּעַה אַנְשִׁים הָיוּ מְצַרְעִים" - גיחזי ו-3 בניו. וְאֱלִישֵׁעַ חָלָה" על הַמַּתַּת 42 הילדים; "אֶת־חֲלָיו" על דחית גיחזי; והשלישי "אֲשֶׁר יָמוֹת בּוֹ". לפניו לא היה חולה שנרפא.

לדוד הַמְּבוּל אין חלק לעוה"ב, ואינם קמים בתחיית המתים לדין ("לֹא־יָדוֹן רוּחִי {דין, רוח. ד"א: אין נשמתם חוזרת לַנֶּדְוָה}"; ויִמָּח... ויִמָּחוּ"; "לֹא־יִקְמוּ רְשָׁעִים בְּמִשְׁפָּט"). ר' מנחם בר"י: נשמתם תשוב לגופם והיא תשרפם (רוחֶכֶם אֵשׁ תֹּאכְלֶכֶם).

התגאו בשל הטובה והשפע מאת הקב"ה, "בְּתִיבָה שְׁלוֹם מִפְּחָד..."; וכפרו בטובתו ("יש לנו מעיינות). ר' יוסי: בשל גלגל־העין ("...מִכָּל אֲשֶׁר בְּחָרוּ"), ונידונו במים (דומים). ר' יוחנן: "רַבָּה רַעַת הָאָדָם" ← "כָּל־מַעֲשֵׂינֵי תְהוֹם רַבָּה" (3 נשאו, בטבריה, בגדר ובבירים). הרביעו מינים שונים, ואדם עם הכל ("הַשְּׁתִיתִי כָּל־בְּשָׂר אֶת־דְּרָכֶיךָ"; לבסוף כל מין שב למינו, חוץ מעוף התושלמי; ונידונו במים רותחים ("וַיִּשְׁכּוּ הַמַּיִם") ועבים כשכבת־זרע ("נֶכְוֵן לְמַוַּעֲדֵי רַגְלִי"). מכל החטאים, גזר־דינם נחתם על הגזל ("מִלְּאָה הָאֶרֶץ חֶמְס מִפְּנִיבָהּ וְהִנְגִּי מִשְׁחִיתָם"), וכבר "הַחֲמָס (עצמו) קָם לְמַשְׁחֵה־שֵׁעַ (ואמר לקב"ה): לֹא־מָהֶם (תועלת) וְלֹא מִהֲמוֹנָם וְלֹא מִהֲמָהֶם (הווייתם), וְלֹא־נָה (גם על נח נגזר, אך מִצָּא חָן בְּעֵינֵי ה')". נח איש צדיק תמים הָיָה בְּדִרְתּוֹ - ר' יוחנן: ולא בדורות אחרים (כחבית יין בין חומץ); ר"ל: כ"ש בדורות אחרים. היה מוכיחם שיעשו תשובה, פן יביא הקב"ה מבול ויצוף פגריהם ("קַל־הַיּוֹאֵל עַל־פְּנֵי־מַיִם") ויהיו קללה לכל ("תִּקְלַל חֲלֻקְתָם בְּאֶרֶץ"). אמר דברים קשים כלפידים, וביוהו ("לְפִיד בּוֹ לְעִשְׂתוֹת שְׁאֲנִי". 'נוכל לחפות הקרקע').

"עֲשֵׂה לָךְ תִּבְתַּ עֲצֵי־גִפְרִי (חלקו מהו)... צָהַרוּ תַעֲשֶׂה לְתִבְהָ (אבנים טובות ומרגליות להאיר), וְאֶל־אֲמָה תִּכְלְנָה מִלְּמַעַלָּה (שתהיה יציבה)... תַּחֲתֵים (קומה לזבל) שְׁנִיָּם (לחיות) וּשְׁלִשִׁים (לאדם) תַעֲשֶׂה". "מִכָּל הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה תִּקְחֶךָ לָךְ שִׁבְעָה שִׁבְעָה אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ" מאלו שלא נעשתה בהם עברה (זיהה - שהתיבה קלטתם; באו מאליהם).

"וַיְהִי לְשִׁבְעַת הַיָּמִים" - הַסִּפְדוֹ של מתושלח; שינה סדר ימי בראשית והשמש זרחה במערב ושקעה במזרח¹⁸; הוסיף זמן קטן אחרי הזמן הגדול (120 שנה); הטעימם מעין העוה"ב שיחושו מה הפסידו.

"וַיִּמָּח... עַד־בְּהֵמָה עַד־רֶמֶשׂ וְעַד־עוֹף" - שלא נבראו אלא בשביל האדם. "מִכָּל אֲשֶׁר בְּחָרְבָה" - למעט דגים¹⁹.

בתיבה, נאסרו בתשמיש־המיטה ("וּבָאתְ אֶל־הַתִּבְהָ אֶתָּה וּבְנֶיךָ וְאִשְׁתְּךָ" - "צָא מִן־הַתִּבְהָ אֶתָּה וְאִשְׁתְּךָ"). 3 שימשו ולקו - כלב (נקשר ברצועה), עורב (יורק הזרע לפיה) וחס (לקה בעורו). כל משפחה היתה במדור משלה ("לְמִשְׁפַּחְתֵּיהֶם").

¹⁷ רשב"ג (וכן דעת רבי): לא חטא באשת איש (אלא רצה; אך בא עליה רק לאחר הגט). שבת (נו., ע"ש). ולכאורה זו מחלוקת 2 התירוצים בכתובות (ט:).

¹⁸ איתא בראש השנה (יא): שלרבי אליעזר, התחיל המבול ("בַּחֲדָשׁ הַשְּׁנִי בְּשִׁבְעֵה־עֶשְׂרֵי יוֹם לַחֲדָשׁ") במרחשון, כשזול כימה, זנב טלה, עולה בסוף היום (שכל מזל שעתים, ועקרב ראשון, רש"י), ונטל ממנו הקב"ה 2 כוכבים והביא מבול (ואח"כ סתמו ב-2 כוכבים מעיש. והולך עיש אחרי כימה ואומר 'תן לי בני!'; ועתיד הקב"ה להחזירם לו; ברכות נט.). ולרבי יהושע באיר, שכימה בסוף הלילה, ושינה והעלהו ביום. ולר' אליעזר השינוי הוא שנידונו ברותחים (וצ"ב למה לא אמרו כדהכא שזרחה השמש במערב וכו').

¹⁹ בזבחים (ק"ג:), ר"ל: ירד מבול גם בארץ־ישראל; ר' יוחנן: לא ירד (אך מתו מההבל. חלקו כיצד לקרוא "ל... לא גשמה בְּיָוִם וְעַם"). רוב מתי המבול נספחו לשנער.

בטרח רבה האכילו כל חיה בזמן אכילתה (כעדות שם). התברר לנו שהזיקית אוכלת תולעים. עוף האורשינה לא בא אל נח, שלא להטריחו, וברכו נח שיחיה לעולם. האריה חלה וחמו זן אותו (שכן הוא בין 6 ל-12 יום).

"וַיִּשְׁלַח אֶת־הָעֶרְבִי שִׁסִּיר בַּטַּעֲנָה שֶׁהִקְבִּי וְנַח שׁוֹנָאִים אוֹתוֹ וְנַח חֶשֶׁק בְּאִשְׁתּוֹ. וַיִּשְׁלַח אֶת־הַיּוֹנָה מֵאֵתָן (דירת העוף הטהור עם הצדיקים)... עֲלֵה־זֵית טָרַף בְּפִיָּה רוּצָה מִזֹּנוֹת מֵהִקְבִּי אֲפִילוֹ מְרִים, וְלֹא מֵאִדָּם. וַיִּנְחַם ה' כִּי־עָשָׂה אֶת־הָאֲדָמָה בְּאֶרֶץ (במבול) - טוֹב שֶׁאֲבָדְתִּים; וַיֹּא: לֹא טוֹב (אולי היו שבים).

[במלחמת 4 המלכים (עדות אליעזר לשם), "נאם ה' לְאֲדָנִי (אברהם) שֶׁב לְיִמִּינִי, וּזְרָקוּ עִפְר וְקֶשׂ וְנַעֲשׂוּ חֲרֻבוֹת וְחֲצִים. וְכֵן אִירַע לְנַחֲסֵם אִישׁ גִּסְיוֹ, בְּדוֹרוֹן שֶׁנִּשְׁלַח לְקִיסָר וְהוֹחֵלֶף.]

קט. לדור הפלגה אין חלק לעוה"ב ("ומשם הפיצם ה"). ר' שילא: רצו להכות ברקיע שיוזבו מימיו (ונדחה); ר' ירמיה: כת 1 רצתה לגור גבוה (הפיצם ה'), 1 לעבוד ע"ז (בגלל ה' שפתם) ו-1 להילחם בבוראם (נעשו קופים, שדים ורוחות). ר' נתן: כולם התכוונו לע"ז ("וַיַּעֲשֶׂה־לָנוּ שֵׁם"). והמגדל - 1/3 נשרף, 1/3 שקע ו-1/3 קיים והרואה מראה גבהו (כגון בבל ובורסיה) לוקה בשכחה. לאנשי סדום אין חלק לעוה"ב ("רָעִים וְחַטָּאִים" בעוה"ז ולעוה"ב), אך קמים לדין. ר' נחמיה: אין קמים ("וְחַטָּאִים בְּעֵדֶת צְדִיקִים").

רב יהודה: "רָעִים" בגופם (זימה) "וְחַטָּאִים" בממונם; תנא: להפך. "לֶה" - גידוף. "מֵאֲדָ" - רב יהודה: להכעיס; תנא: רצח. התגאו בשל הטובה והשפע מאת הקב"ה, "אֶרֶץ מִמְּנָה יֵצְאֵלְחֶם...": למה לנו עוברי דרכים, המחסרים ממנו? כשויהו בעל ממון הושיבוהו ליד "קִיר נְטוּי גְדֹר הַדְּחִינָה (דחפוה)" ומת בזוהרה; או הפקידו אצלו אפרסמון והניח באוצרו, וְלַעֲרַב הריחו כְּכֶלֶב וְחִפְרוּ וּגְנְבוּ ("חֲתָר בַּחֲשֶׁךְ בְּתַיִם"). "וַעֲצַקְתָּ סֶדֶם וַעֲמַרְתָּ כִּי־רַבָּה" - נערה הוציאה לעני פת בחשאי, ומשחזה דבש והעמידה על גג החומה. "חֲמֹר יְתוּמִים יִנְהַגוּ... עָרְנָם יִלְנוּ מִכְּבִּי לְבוֹשׁ...". מחקי סדום - מי שיש לו שור, רועה כל בהמות העיר יום, ומי שאין לו - יומיים (יתום אחד הרגן ואמר שהעורות יחולקו לפי עקרון זה).

קט: 4 דיינים בסדום. המכה אשה והפיל עֶבְרָה - יִתְּנָה לּוֹ בַעֲלָהּ שִׁיעֲבֹרָנָה. חתך אוזן חמור - יינתן לו עד שתצמח. הנחבל ישלם לחובל דמי הקזתים. העובר במעבורת ישלם זון, לא עבר - 2; (ואורח -) 4, 1-8 כשעבר במים. הכין שורת לבנים או שטח שום וכצל - באים ולוקחים אחת אחת. כשבא עני, נותן לו כל אחד דינר ושמו כתוב עליו ואין נותנים לו לחם, וכשמת כל אחד לוקח דינרו. יש מיטה לאורחים, ומתאימים גובה האורח לאורכה (בחיתוך או במתיחה). המזמין אורח לסעודת-נישואין - תופשט גלימתו. אליעזר נקלע לשם, התחמק מהמיטה, אכל סעודת-נישואין, ופצע את הדיין.

למרגלים אין חלק לעוה"ב ("וַיִּמְתּוּ הָאֲנָשִׁים מוֹצְאֵי דַבַּת־הָאֶרֶץ רָעָה" בעוה"ז, "בְּמִגְפָה" לעוה"ב)²⁰.

לַעֲדַת קָרַח - ר"ע: אין חלק לעוה"ב ("וַתִּכַּסּ עֲלֵיהֶם הָאֶרֶץ" בעוה"ז, "וַיֵּאבְדוּ מִתּוֹךְ הַקְּהָל" לעוה"ב). ר' אליעזר, ר' יהודה ו' בתירה: יש להם ("ה' מְמִית וּמְחַיֶּה מוֹרִיד שָׁאוֹל וְיַעֲלֶה"; "תַּעֲזִיבִי קֶשֶׁה אֲבָד בְּקֶשׁ עֲבָדְךָ").²¹ "וַיִּקַּח (מקח רע, קטטה) קָרַח (נעשה קרחה) בְּן־יִצְחָק (הכעיס כצהריים) בְּן־קַהֲתָ (הקקה שני הוריו) בְּן־לֵוִי (ליווי לגיהנם). לא הזכיר יעקב, "בְּקַהֲלָם אֶל־תִּתֵּן (כְּבָדְךָ). וְדָתָן (עבר דת) וְאָבִירָם (התאבר שלא לשוב) בְּנֵי אֶלְיָאָב; וְאֹן (שָׁב באינינות) בְּן־פִּלֵּת (פלאות) בְּנֵי רְאוּבֵן (ראה והבין)". "חֲכַמְנוֹת נָשִׁים בְּנִתָּה בִּיתָה" - אשת און, שהחזירתו בתשובה; "וְאֹלֶת בְּיָדֶיהָ תִּהְרָסְנָה" - אשת קרח, שהמרידתו.

קי. 250 "נִשְׂאֵי עֵדָה (המיוחדים) קָרְאֵי מוֹעֵד (יודעי קביעת שנים וחדשים) אֲנָשִׁי־שֵׁם (עילמי)". *בְּחַנְפֵי לַעֲנִי מַעֲוֵג (החניפו לקרח, שהאכילם)..."; "ת"ח ככד זהב בעיני עס־הארץ, דיבר עמו - ככד כסף, נהנה ממנו - כחרס, שְׁבִהֲשִׁבְרוּ אֲבָד (נב:).

"וַיִּשְׁמַע מֹשֶׁה (חשדוהו וכל אחד קינא לאשתו ממנו, "וַיִּקְנְאוּ לְמֹשֶׁה בְּמַחֲנֵהוּ", "...וַנִּטְהַלְוָנוּ מִתּוֹךְ לְמַחֲנֵהוּ") וַיִּפֹּל עַל־פָּנָיו".

"וַיִּקַּם מֹשֶׁה וַיִּלְךְ אֶל־דָּתָן וְאָבִירָם" - שלא להחזיק במחלוקת; המחזיק עובר בלאו "וְלֹא־יִהְיֶה כְּקָרַח וְכַעֲדָתוֹ"; רב אשי: וראוי לצרעת ("לו", גז"ש). החולק על רבו, מתרעם עליו, מהרהר אחריו (ומרבה לתבוע) או עושה עמו ריב - כעושה עם השכינה ("בְּהַצַּתֶּם עַל־ה', "תִּלְנַתִּיכֶם כִּי עַל־ה'", "וַיִּדְבַּר הָעָם בְּאֵיהֶם וּבְמֹשֶׁה", "רָבוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל אֶת־ה').

3 אוצרות הטמין יוסף במצרים, 1 גילה קרח, 1 אנטונינוס ו-1 לצדיקים בעתיד. "עֲשֶׂר שְׁמוֹר לְבַעֲלָיו לְרַעְתּוֹ" - של קרח. משא 300 פרדות מפתחות (עור) של בית גניו.

"שִׁמְשׁ יָרַח עֶמֶד וְזָלָה" לתבוע דין לכבודו של משה (ונגופו, שלא מחו בכבוד הקב"ה. ומאו "לְאֹר חֲצִיךָ יִהְלִכּוּ"). "וְאִם־בְּרִיאָה"²² פי גיהנם כאן מוטב, ואם לאו "יִבְרָא ה'". אחת ל-30 יום עולה שם עשן מ-2 בקעים, ונשמע קולם משה ותורתו אמת והן בְּדָאִים (רשב"ח העיד). *ה-250, "הַשְּׂרָפִים" - חֲלָקוּ אֲמֹרָאִים הָאֵם שֶׁרַפְתָּ נִשְׁמָה וְלֹא גוֹף, או שרפה ממש (נב). קרח עצמו - ר' יוחנן: לא נבלע ולא נשרף (אלא ניגף; שאינו כתוב באלו ובאלו); תנא: נשרף ונבלע ("וְאִשׁ... מְקַרְבֵּי הַקְּטָרֶת", "וַתִּבְלַע אֹתָם וְאֶת־קָרַח"). "וּבְנֵי־קָרַח לֹא־מָתוּ"; ישבו ברום גיהנם ואמרו שירה.

²⁰ ואת נחלתם בארץ-ישראל (לסובר שהתחלקה ליוצאי מצרים) קיבלו יהושע וכלב ("חִי לְמִן־הָאֲנָשִׁים הָהֵם"). בבא בתרא (ק"ח).

²¹ ונחלתם בא"י (לסובר שהתחלקה ליוצאי מצרים) - ו"א שקיבלו יהושע וכלב (כשל המרגלים, "...הַעֲדָה הַנוֹעֲדִים עַל־ה' בְּעֵדֶת־קָרַח"), ו"א שלא היו להם. ב"ב (ק"ח).

²² "אִם־קָמְנוּ כְּלֵי־הָאֲדָמָה וַיִּמְתּוּן אֲלֵהָ" חולים מוטלים במיטה, "וּפְקַדְתָּ כְּלֵי־הָאֲדָמָה יִפְקֹד עֲלֵיהֶם" בביקור חולים - מה יאמרו הבריות? "לֹא ה' שְׁלַחְנִי" (גדרים לט).

קי: לדור המדבר - ר' עקיבא: אין חלק לעוה"ב ("במדבר הנה יתמו ושם ימתו"; "אשר-נשבעת באפי אס-לבאון אל-מנוחתה"); ר' אליעזר, ר"ש בן מנסיא: יש ("אספולגי חסידתי כרתי בריתי עלי-זבח" (ריב"ק: על דורות הבאים נאמר); "ופדולי ה' ישבון"). רב"ח: היה לר"ע, בחסידותו, לומר כר"א, מ"זכרתי לך חסד נעולך אהבת פלולתך לכתך אחר במדבר!"

לעשרת השבטים (הדור שגלה בידי סנחריב) - ר"ע: אין חלק לעוה"ב ("ויחשם ה'... וישלכם"). ר"א, רבי: יש ("כיום הזה" שמאפיל ומאיר; "ובאו האבדים בארץ אשור..."); רב"ח: כך היה צ"ל ר"ע ("שוכה משכה ישראל"). ר"ש: תלוי אם שבו בתשובה. לבנים הקטנים של רשעי ישראל - ר"ג: אין חלק לעוה"ב ("לא-יעזב להם שרש וענף"); ר"ע: יש ("שמך פתאים ה'"; "עקר שרשוהי בארעא שקלו"). ו"שרש וענף" - שחר לעוה"ב; ד"א: נשמה וגוף). ולשל רשעי גויים אין ("ותאבד כל-זכר למו"). בתחיית המתים, יחיה תינוק - י"א: שכבר דיבר ("זרע יעבדנו יספר"); ר"מ: שאמר 'אמן' ("שמך אגנים"); רב"י: שנימול ("נשאתי אמן"); י"א: שגולד ("לעם נולד"); רבינא: שנורע ("זרע יעבדנו"; *וכן ר"א מ"נבלתי יקומון"; כתובות קיא.). קיא. "הרחיקה שאול נפשה ופעה פיה לכלי-חק" - ר"ל: למי שאינו מקיים אפילו חוק 1; ר' יוחנן (לא ניחא למרייה...): שלא למד אפילו 1. "פיישנים בה יכרתו יגועו, והשלישית יתגר בה" - ר"ל: $\frac{1}{3}$ מארפכשד (השלישי של שם); ר' יוחנן: כל ארפכשד (ה-3 ל-3 של נח). "ולקחתי אתכם אחד מעיר ושגים ממשפחה" - ר"ל: כפשוטו; ר' יוחנן: 1 מהעיר מזכה כולה, וכן 2 ממשפחה. ר' סימאי: "ולקחתי... והבאתי" (היקש) - גם ממזרים יצאו רק $\frac{2}{600,000}$. רבא: וכן לימי המשיח. זקן מצרי הראה לר"א ב"ר יוסי מה עשו אבותיו לאבותינו - הטביעו במים, הרגו בחרב, ושקעו בבניין (במקום לבנים). על זאת משה התרעם, ונענש ("ואלא אל-אברהם אל-יצחק ואל-יעקב" שלמרות ההבטחה על הארץ נצרכו לקנות או לריב, ולא הרהרו אחר מידותי; "עתה תראה אשר אעשה לפרעה", ובמלחמת א"י לא תראה). "וימהר משה ויקד ארצה" - רבנן: ראה "אמת" (וחשש); ר' חנינא ב"ג, ותנ"ה: "אך אפים" (ואמר: אף לרשעים, כאשר דברת!). קיא: "יהיה ה' צבאות לעטרות" בראש כל צדיק, לעושים צביונו ומצפים לתפארתו, ענווים, שוקדים, לומדים, דנים אמת ושולטים ביצרים.

לאנשי עיר הנידחת אין חלק לעוה"ב, "יצאו אנשים בני-בלעל מקרבך". דיני עיר הנידחת. "יצאו" ולא שהדיחו ע"י שליח. "אנשים" ולא 1; ולא נשים וקטנים. "בני-בלעל" (פרקו עול), מקרבך" ולא עיר גבול. ולא משבט אחר. "וידיחו את-ישבי עירם" ולא עיר אחרת. "לאמר" - צריך עדים והתראה לכל אחד מבני העיר. דין יחיד שעבד ע"ז בסקילה, ואין ממונו אבד; אך עיר הנידחת בסיף, וממונה נשרף. *מדיחי העיר - בסקילה; ר"ש: בחנק (פטו). כשחלקו את הארץ בימי יהושע - ר' יוחנן: אפשר היה לחלוק עיר אחת לשני שבטים; ר"ל: א"א (וקשיא). קיב. אינה עיר-הנידחת אלא כשהודחו רוב יושביה (*ר' יאשיה: בין 10 איש ל-100 בלבד; ר' יונתן: בין 100 לרוב השבט; טו:). רב יהודה: דנים אחד-אחד וחובשים (ונדחה); ר' יוחנן ועולא: דנים וסוקלים (ולאחר שהגיעו לרוב - בסיף); ר"ל: מרבים בתידין לעיין בדיניהם, ואם הם רוב עולים כולם לסנהדרין-הגדולה וגומרים הדין. שיירת חמרים ששהתה בעיר 30 יום - נחשבת עם "ישבי העיר" ועשויה להכריע לכאן או לכאן (לא שהתה, והודחה - בסקילה). "החרם אתה" ולא נכסי צדיקיה שחוץ לה; "ואת-כל-אשר-בה" כולל נכסי צדיקיה שבתוכה (ר"ש: שממונם גרם להם להישאר בה). "ואת-בהמתה לפי-חרכב". "ואת-כל-שקלה" כולל נכסי רשעים שחוץ לה; רב חסדא: רק היכולים להיקבץ לתוכה בורביום (והיו בתוכה בעבר). רב חסדא: פקדונות של עיר אחרת - מותרים, אע"פ שקיבלו עליהם אחריות. בהמה שחציה של עיר-הנידחת וחציה של אחרים - אסורה; אך עיסה - לא נאסר חציה השני (עומדת לחלוקה). לא נפשט אם שחיתת בהמת עיר-הנידחת מועילה לטהרה מדין נבלה. פאה נכרית של אשה צדקנית, תלויה על יתד - לא נפשט אם ניצולת עמה כבגדה. "תקבץ אל-תוך רחבה". אין לה רחוב, או שהוא מחוץ לעיר - עושים רחוב בתוכה (ר' עקיבא); ר' ישמעאל: אין לה דין עיר הנידחת ("רחבה" שכבר היה). "...ושרפת באש את-העיר" ולא *עץ מחובר (קיג), המחוסר גם קציצה.

קיב: אין ירושלים נעשית עיר הנידחת, *שלא התחלקה לשבטים (ב"ק פב:). *אך לר' יהודה, התחלקה (יומא יב). "ואת-כל-שקלה" ולא שלל שמיים. קדשי בדק-הבית - ייפדו. קדשי מזבח - ימותו (בכליאה. ר' יוחנן: "נבח רשעים תועבה" אפילו דמיו. ר"ל: קדשים קלים, כריה"ג שהם רכוש בעליהם; אך קדשי קדשים ירעו וייפדו, חוץ מחטאת (תמות, מהלמ"מ). ר' שמעון: "בהמתה" למעט בכור ומעשר (רבינא: בעלי מום יש להם שם לוי); שמואל: תמימים (אך בעלי מום - בסיף, ושאר קדשים ירעו וייפדו, מ"שקלה"; כר"ל, אך גם קדשים קלים). תרומה - תרקב. רב חסדא: אך תרומה שעדיין לא ניתנה לכהן - תינתן לכהן מעיר אחרת. מעשר שני - ייגנו (לרב חסדא, שמחוץ לירושלים לכ"ע ממון גבוה הוא - כשנכנס לירושלים ונפלו מחיצותיה).

קיג. כתבי הקודש - ייגנוזו. ר' אליעזר: אם יש בעיר אפילו מזווה אחת אינה נעשית עיר הנידחת (שאי אפשר לשרוף "קליל"); *ולפיו דין עיר הנידחת לא חל ואינו עתיד לחול; ר' יונתן: אני ישבתי על תלה (עא).

"קליל לה' אלהיך" - ר' שמעון: כאילו העליתם עולה קליל לפני.

"יהיתה תלה עולם לא תבנה עוד" - ר' עקיבא: אך נעשית גינות ופרדסים; ור' יוסי הגלילי אומר ("עוד" לגמרי משמע).

ביריחו, גם העצים המחוברים נאסרו ("חרם היא וכל אשר בה לה"). יהושע אסר לבנות אותה אף בשם אחר, וכן לבנות עיר אחרת בשם יריחו. "בנה חיל בית האלי את יריחה (בעיר אחרת) באבילם בכרו יסדה ובשגוב צעירו הצבי דלתיה" ובינתיים מתו כל בניו. אחאב ואלהיו הלכו לנחמו, ואחאב התריס שקללת משה לא התקיימה. נשבע אליהו שלא יהיה טל²³ ומטר. והלך אליהו ונסתר בנחל קרית, והערבים מביאים לו לחם ובשר מבית אחאב (*הקב"ה התיירו; חולין ה.). הלך צרפתה, ורצה להחיות את בן האלמנה, והוצרך להשיב את מפתח הגשמים. דרש ר' יוסי: אבא אליהו קפדן. ונכסה ממנו 3 ימים.

קיג: "למען ישוב ה' מחרון אפיו", שכשהרשעים (רב יוסף: גנבים) בעולם יש בו חרון אף, ובאבדם ממנו באה טובה ("ובאבד רשעים הנה"). כשצדיק נפטר, רעה באה לעולם ("מפגי הרעה נאסף הצדיק"). צדיק בא לעולם - טובה באה ("וה' ינקמנו...").

הדרן עלך כל ישראל יש להם חלק

הערות - פרק חלק

צ. לכל ישראל יש חלק לעולם הבא. כך הלשון בכל מקום, וכן בהמשך הפרק, ולא "בעולם הבא". וזאת הסביר בנפש החיים (שער א פרק יב), וזו לשונו: זהו ענין שכן העולם הבא, שהוא מעשה ידי האדם עצמו, שאחר פרידת נפשו מהגוף, הוא העולה להתעורר ולהשביע נפשו בצחצחות האורות והפחות והעולמות הקדושים, שנתוספו ונתרבו ממעשיו הטובים. זהו שאמרו רבותינו ז"ל: 'כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא', ולא אמרו 'בעולם הבא', שמשמעו היה שהעולם הבא הוא מוכן מעת הבריאה ענין דבר לעצמו, ואם יצדק האדם יתנו לו בשכרו חלק ממנו. אבל האמת, שהעולם הבא הוא הוא מעשה ידי האדם עצמו, שהרחיב והוסיף והתקין חלק לעצמו במעשיו. לכך אמר שכל ישראל יש להם, לכל אחד, חלק הקדושה והאורות והצחצחות שהתקין והוסיף לעולם הבא ממעשיו הטובים. וכן עונש הגיהנם, ענינו גם כן שהחטא עצמו הוא עונשו...; עכ"ל.

מידה כנגד מידה. להרחבה בכלל זה עיין פ"ק דסוטה (ח:ט:).

צ: "ורבים מישיני עפר יקיצו אלה לחייו" וגו' (צב.). כתב מהרש"א (צב.). בפ"ק דר"ה (ז:ז): מפורש אלו הם הב' כתות שיעמדו ליום הדין, הא' של צדיקים, אלה לחיי עולם, והב' של רשעים - ואלה לחרפת וגו'; ע"ש. עכ"ל.

צב. גדולה דעה. עוד בעניין זה עי' נדרים (מ:), נקטינן אין עני' אלא בדעת, וכו'.

הצדיקים שישובו לחיים בימי המשיח (תנא דבי אליהו). ביאר בערוך לנר בדעת רש"י, שתהינה שתי תחייות: הצדיקים הגדולים יחיו מיד לעת ביאת המשיח, וזו תהיה עדיין תחייה גשמית וגופנית, אך בעוה"ב תהיה תחייה כללית, והיא תהיה רוחנית יותר ("שאלף שתהיה בגוף ונשמה - עם כל זה גם הגוף יהיה רוחני, שהרי אז אין אכילה ושתיה"). וקמ"ל תנא דבי אליהו "דגם אותם הצדיקים לאחר שיחיו בגוף של בשר לא יחזרו לעפרן, אלא הבשר מתקיים עליהם מעת שיקומו לימות המשיח עד שתהיה עת התחיה לכל לעתיד לבא, ואז גם להם יתחלף הגוף של בשר לגוף רוחני, אבל לא יחזרו לעפרן, אעפ"י שיחיו שנית בהתחלף גופם". ע"ש. ובריטב"א בתענית (ל: ד"ה כל האוכל) ג"כ הזכיר שתי התחייות; ע"ש.

צב: בקעת דורא (שבמדינת בבל). מוזכרת בדניאל (ג, א) ביחס לצלם שהעמיד בנבוכדנצר. ומשמע לסוגייתנו שהיא היא "הבקעה" סתם המוזכרת בפרשת העצמות היבשות (יחזקאל לז, א). ובספר הז'הר (פר' נח, דף עה. סתרי תורה) מזווה זו גם עם "וימצאו בקעה" של דור הפלגה (בראשית יא, ב).

שסירבו להשתחוות לצלם (ובהערת השוליים). פשט לשון הגמ' בכתובות (לג: 'פלחו לצלמא') שהצלם עצמו ע"ז (וכן העירו תוס' שם). ועפ"ז יש לתרץ את מאמר רב בכתובות, ואת דרשת תודוס ('מה ראו...') ופרש"י עליה (למה לא דרשו 'וחי בהם?'). ועי' במהרש"א בפסחים (שמקצת דבריו הבאנו בהערת השוליים). ותוס' (בפסחים ובכתובות) בשם ר"ת, ועמם ראשונים רבים (עי' רמב"ן בכתובות, ובשיטה מקובצת שם באורך), כתבו שלא היה הצלם ע"ז ממש אלא אנדרטה, והכל היו משתחוים לו לכבוד המלך (ויש שכתב שהיו אנשים שסברו שהוא ע"ז; שטמ"ק בשם רא"ה ועוד), והיה בזה קידוש השם ופרסום שמו.

צג: לא נקרא ספר בשם נחמיה. ראה הערתנו החיצונית לבבא בתרא (יד:): בעניין עזרא ונחמיה. ומעניין להביא כאן מדברי הרב חיד"א (פתח עיניים, הוספה בסוף מס' סנהדרין מקונטרס מלא האומ"ד), זו לשונו: "ראיתי בספר חזיונות למהרח"ז ז"ל כתב יד, שפנת דהגיד לו רבינו האר"ז ז"ל בחלום דבן הראשון מבתישבע, שמת, הוא היה נחמיה התרשטא, אדם גדול, ולפי שמת בתחילה קודם מילה ולא זכה לשם - גם אח"כ לא נקרא הספר על שמו, אלא נטפל לספר עזרא, והת"ד ז"ל. ומה נעים לפ"ז מ"ש בענייניו בפתח עיניים כי שם גימטריא ספר. והנה בזמן האחרונים ובפרט כהגלות נגלות הדפוס, ספר נחמיה נקרא על שמו. ואפשר כי כבר שלם הדקדוק על שאמר "זכרה לי אלקי לטובה", ומה גם דרבן גמליאל עבר מן הנשיאות משום זה כמ"ש מהר"י סרוק ז"ל ובאותו הצער וכמה זמן נתקן. ומן השמים רצו שיקרא הספר על שמו".

צד. אפריקי, הרי סלוג. מלשון הגמ' משמע שלמקומות אלו הגלה את עשרת השבטים. אולם בקידושין (עב). וביבמות (ז:ז): מובאים שמות אחרים של מקומות, ביחס לפסוק "יניחם בחלח ובחבור נהר גוזן וערי מדי". ובהערה כאן במהדורת שוטנשטיין ביארו ע"פ ירושלמי (שביעית ו, א) ומדרש רבה (ויקרא יז, ו) שפך יש להסביר כאן: לאן אמר שיגלה את יהודה.

צז. ויש חולקים (על רב קטינא). להלן (צט). י"א שימי המשיח 7000 שנה, וי"א כמאז הבריאה או המבול ועד המשיח; ומשמע שחולקים על האמור כאן מאת רב קטינא, תנא דבי אליהו ואביו. וכ"כ יד שמה (צט). ד"ה תני אבימי: "משמע דלית ליה להאי תנא הך דרב קטינא" (וראה במהדורת ר' יחזקאל זילבר, כסלו התש"ס, הערה 366). אך במרגליות הים (להלן צט). אות יא הביא מספר משמרות כהונה שאין מחלוקת, וכתב (למ"ד) שהימים עתידיים להתארך לשיעור כולל של 7000 שנה (ע"ש).

²³ טל של ברכה (אך הטל אינו נעצר לגמרי, שהרי אח"כ נאמר רק "ואתנה מטר". תענית ג:).

- זא: 18,000. לפנינו נוסף בסוגריים: פרסא. אך בסוכה (מה:): אינו, וכן משמע שם ברש"י (ד"ה סביב) וע"ש בתוס' (ד"ה סביב).
- ר' יהושע ושמואל: אפילו בלי תשובה מרצון אלא מכורח. ע"פ מהרש"א, ע"ש (ולכאורה צ"ל גם בדעת רש"י). ע"פ דרכו מסביר מהרש"א את דברי ר' יוחנן להלן (שהמשיח בא בדור שכולו זכאי או שכולו חייב) ע"פ שיטת ר' יהושע (ע"ש).
- זח. (השמטה, מפני שפָּלַל באמור לעיל צז.) חָפָּה לו - אם ראת דור שמתמעט והולך; שצרות רבות באות עליו כנהר.
- זח: ר"ג: כגון אני, ממשפחת ראש הגולה מבני דוד. מהרש"א (ע"ש).
- צט. 7000 שנה. עמש"כ לעיל (צז.) בהערתנו החיצונית על דברי רב קטינא (ומקורותינו ע"פ הציונים שבהערת מהדורת שוטנשטיין כאן).
- לימי המשיח, לבעלי תשובה, ולמְהַנֶּה ת"ח מנכסיו. אין סתירה בין 3 המאמרים של ר' יוחנן; עי' מהרש"א ברכות (לד: סד"ה אלא למשיח) ועיון יעקב (שם).
- שימי-המשיח שווים לעוה"ז. עיין תוס' במסכת שבת (סג.).
- נוהג לחלל קדשים או לבזות חוה"מ. מש"כ 'נוהג' ע"פ רמב"ם הל' תשובה (ג, יד: "שהַגִּיל בהן").
- ומבייש חברו ברבים. לשון תוי"ט (אבות ג, יא): "ול"נ שהוא בכלל 'כי דבר ה' בזה', לפי שהאדם נברא בצלם אהים, והרי הוא דבר ה', כלומר ענין ה' וצלמו".
- הַפְּרַת תְּכַרְת (ולעיל צ:). ע"ע שבועות (יג.).
- ק. רשב"נ: לתוּאָר פני ת"ח. עי' מהרש"א. ומש"כ כאן דברי רשב"נ כהסבר נוסף, ע"פ הגהת רש"ש, שמחק 'מאי לתרופה' (אך עי' בהערה שבדקדוקי סופרים, אותיות ת-א, שיש גרסה שלפיה מפרש את דברי ר' יוחנן). וע"ע הערתנו החיצונית לשקלים (יז.).
- ק: דָּאָגָן ↔ אדיש (קא). פירושו ראשון ברש"י. פירושו השני - לעניין רגזנות; וכ"כ רשב"ם בבבא בתרא (קמה:).
- קא. הירוק ולוחש וכו' ובהערת השוליים ולהתרפא בד"ת אסור וכו'. ע"ע מהרש"א לעיל (צד. ד"ה ליקרי).
- בשבת סָּכִים וממשמשים בבטנו של חוֹלָה בשינוי. מש"כ שמדובר בחולה - כ"כ רש"י. עיין שבת (קמז). דתנן סכין וממשמשין אבל לא מתעמלין, ופרש"י שם: סכין שמן בשבת וממשמשין ביד על כל הגוף להנאה, עכ"ל. [ובגמ' שם (קמז): ברייתא דהכא, סכין וממשמשין בבני מעיים וכו']. וכתב כאן ביד דוד, דרש"י כאן לשיטתו (יבמות עד. ד"ה שמותר) שסיכה כשתייה מדאורייתא, ועל כן פירש בחולה, שכיוון שסיכה כשתייה אין איסור מצד רפואה, שהוא כשותה. וציין לב"ח או"ח סי' תריא (אות ב ד"ה גם הר"ן). ולדעת הסוברים דסיכה רק מדרבנן אין מפרשים דבחולה מיירי אלא בבריא, ומשום שהוא לתענוג מותר. עכת"ד יד דוד. ולפי זה יש לדון מדוע בשבת פירש רש"י המשנה בבריא ולהנאה. ואולי י"ל שמשום שבגרסתו שם ליתא 'בבני מעיים'. וכאן פירש בחולה, דבברייתא גרסין 'בבני מעיים'; ותו, דתניא הכא נמי 'ומעבירין כלי על גב העין בשבת', אלמא בחולה עסקין. [וע"ע שעה"צ סי' תריא ס"ק ב. שמלשון רש"י ביומא (עד. ד"ה שבתון) משמע דשאר עינויים ביה"כ הם מדרבנן וקראי דהתם אסמכתא בעלמא. ועי' שיח יצחק יומא שם (ראה הערתנו החיצונית ליומא עו.)].
- לא בכלי האסור בטלטול. כתב פרי מגדים (או"ח אשל אברהם סימן שכח ס"ק נ), שמה שהתירו הוא מפני שאין ניכר שהוא לרפואה, שדרך העולם לשים כן; ומשום הכי כלי האסור בטלטול כי אם לצורך גופו אסור, שאז נראה כרפואה (והניח בצ"ע).
- ולוחשים בשבת לחשים ועקרים שלא יזיקו ואינו כצד. רש"י. הקשה בספר באר שבע, ששינוי במסכת עדויות (ב, ה): "הצד נחש בשבת, אם מתעסק שלא ישכנו - פטור", ובמסכת שבת (קז.) אמר שמואל שהוא מותר לכתחילה; וא"כ אף צידה ממש הותרה! עיין שם. וכתב הרב שמואל אליקים קדר בתוספת אהל (שבת חלק ב, בהערות על משנה ברורה, סי' שטז ס"ק כז), ע"פ דבריו בספרו אהלי שלמה (חלק ב, סי' ו פרק ד סע' ב), שזו מחלוקת שמואל (שבת קז, המתיר לצוד נחש שלא יישכנו, שאין זו צידה כלל) ורב (שם קז, שצידת נחש היא מלאכה שא"צ לגופה ו'פטור' אבל אסור, ולא דמי להיתר צידת עקרב שהַזְקו קרוב לוודאי יותר, והפנה לחידושי רע"א שבת קז). וכאן ביקש רש"י לבאר את הברייתא כפשוטה והעמידה כשיטת רב. אך לשמואל יהיה ביאור הברייתא כאן שמותר ללחוש על מקום הנשיכה (אחר שנשכו) ולא אסור משום שיחה בטלה או רפואה בשבת, וכדכתבו באר שבע (בסוגיין) ואליה רבה (או"ח שכח ס"ק נד) ע"פ רמב"ם וטור. מחלוקת רב ושמואל נידונה גם בהערתנו החיצונית לשבת (קז), ראה שם.
- קא: 3 מלכים ו-4 הדיוטות. במהלך הדפים הבאים הוצעו שמות נוספים לכך (עיין כל אחד במקומו): אבשלום (קג:), כל מלכי ישראל הרעים ואחז ואחזיהו (קג:), מיכה בעל הפסל (קג:), יהויקים (קד.), אחז (קד.), ועוד אחד (קד:).
- קב. תורתו של ירבעם אין בה דופי. בסוטה (כא.) א"ר יוסף תורה אף בעידנא דלא עסיק בה אגוני מגנא, אצולי לא מצלא. ומפני כן כתב החיד"א בספרו מראית העין (להלן קג: ד"ה ויש לחקור): "ושמא היה מתגאה בתורה וכמה דאמרין לעיל דגסות הרוח שהיתה בירבעם וכו', ונמצא שלא היה לשמה כדחזי, ובתחילה היתה תורתו בלי דופי, שהיה מכיין אל האמת, שעדיין לא נשתרש בגסות הרוח, ואח"כ היה הולך וגדל בגאוה ועבירה גוררת עבירה, ומעולם לא היה לשמה לגמרי, ולכן לא ניצול".
- (מלהלן קג:) ירבעם דרש 103 וכו' מנשה 55. לשון מהרש"א (שם): "אשמועינן דאין לאלו ג' מלכים חלק לעוה"ב, שהרי ידעו רבונם שפיר ומרדו בו. ונקט תורת-כהנים, שהיא כלל עבודה שיתקרבו לשמו יתברך ע"י הקרבנות, והם רְחִקו עצמן ממנו יתברך ברוך-הוא לקרב לעבודה זרה". ועי' מראית העין להחיד"א (קג:). חלק מדבריו הובאו בהערתנו החיצונית לעיל לגבי ירבעם). למשמעות המספרים (55, 85 ו-103) עיין בן יהוידע (קג:).
- קב: תשובת מנשה. לרבנן גם הוא לא שב ממש אלא מחמת יראָה, שבא בעלילה ולא בלב שלם. כ"כ תפארת ישראל (על המשנה). ועוד י"ל, שתשובתו של מנשה לא הצליחה להחזיר את העם למוטב ולתקן את מה שלימדו מנשה בשנותיו הרעות, ולכן גם לא נזכר בספר דברי ימי העם - הוא ספר מלכים; כיוון שהעם המשיך בחטאיו בעקבות מנשה 'הישן'. ור' יהודה מכריע את דין מנשה לפי הפן הפרטי, שעשה תשובה ותיקן את מעשיו, אע"פ שבפן הלאומי נשארה בעיקר מורשתו הרעה. ע"פ מה ששמעתי מהרב מנחם שחור.
- קג. (השמטה) [רב ירמיה בר אבא: 4 כחות אינן מקבלות פני שכינה - לְצִים, חֲנִיפִים, שְׁקָרִים ומספְּרֵי לשון הרע].
- קג: אחזיהו ואחז מיהודה וכו' לא יחיו ואין נידונים בגיהנם. ראה רש"י. וכתב ביד רמה: "אלא הרי הן כרוחות שמנשין בעולם, שאין להן לא הנאה ולא צער. ויש לפרש דלא סגיאל דלא הוי צערא כי קיימי בהאי עלמא תתאה ובעו למיסק לעלמא דאתי מיניה ולא שבקי להו; אבל צערא דגהינם לא, והכי מסתבר. וכי תימא: מה טעם אינן נידונין? לפי שנשתדלו בהצלת נפשות ונלחמו מלחמת חובה ונצטערו בצערן של ישראל".
- יהויקים. עיין מהרש"א (להלן קד.), המסביר כיצד עונשו הוא מידה כנגד מידה.
- אבשלום. עיין תוס' בסוטה (י: ד"ה דקרב), שלר' מאיר הוא מאלו שאין חיים ואין נידונים' כאחזיהו ואחז ומלכי ישראל שעשו הרע, והאי דלא חשיב ליה בהדיהו - דלא חשיב הכא אלא מלכים.
- יתרו. זכה וישבו בניו בלשכת הגזית (גמ', קד.). עיין מהרש"א, שלהלן (קו.) כתוב שהוא בזכות שברח מעצת פרעה. וכתב, שבזכות "קראָן לו" זכה לבוא בקהל, ובזכות בריחתו זכה ללשכת הגזית (וכשרותו לבוא בקהל אִפְשָׁה לזה להתרחש). ע"ש.
- קד. [דינם של אחז, אמון ויהויקים שולב סמוך למעשיהם בדף הקודם].

- קה. קוסם באמתו כשהסתלקה נבואתו. להלן (קו.), "בתחילה נביא ולבסוף קוסם", ופרש"י: "ולבסוף - שנתן עיניו לקלל את ישראל ניטלה ממנו נבואה ונעשה קוסם". והקשה בן יהוידע, שהרי בפרשה נאמרו מנבואותיו, וזה אחרי שנתן עיניו לקלל! לכן הכריע כפירוש יד רמה, שהוא מאז יעץ לבלק. ובדעת רש"י, לכאורה אפשר שכוונתו אינה שבזמן שנתן עיניו הסתלקה הנבואה, אלא שבסיבת זה הסתלקה אחרי פרשת הברכות. אך אפשר להבין דברי רש"י כפשטם, ולא פירש כיד רמה - מפני שכאן אמרו שהיה קוסם באמתו ומקרא ד'נופל וגלי עינים" שנאמר טרם יעץ לבלק; ובעל-כרחו היה קוסם טרם העצה. ולגבי הקושיה על פירושו, מ"מ, ייתכן ששבה אליו הנבואה רק לברכות האמורות ותו לא. [אמנם יש לעיין מה כוונת רש"י ש'נתן עיניו', אם בהסכמתו ללכת עם שרי מואב, או כשעמד מול המחנה ופתח פיו ע"מ לקלל].
- קו: שאלו 400 שאלות. בחגיגה (טו:) הגרסה 300; והגיה שם בדקדוקי סופרים כבסוגייתו.
- קז: גיחזי נענש שקרא לרבו בשמו (לעיל ק.). [עיין מרגליות הים]. יד רמה ומהרש"א (לעיל ק.). כתבו שחטא זה הוא הסיבה לכך שאיבד חלקו בעולם הבא. ובעיני יעקב (על עין יעקב, לעיל) כתב, שהכוונה שזהו החטא שהכשיל אותו בחטאים החמורים אח"כ, שבגללם איבד עולמו הבא. ומהר"ל (חידושי אגדות, לעיל, ע"ש) כתב שמפני חטא זה לא הועילה זכות אלישע רבו להגן עליו.
- חולה שנרפא, שאלישע הוא הראשון. עי' תוס' בבבא בתרא (טז: ד"ה שפל חולה), שמדובר בחולי של מיתה. וכן אמרו שם, שהיו שנפצעו והחלימו.
- קח. גם על נח גזור. מש"כ שנלמד מ'ולא נח בהם', כן מפורש בגרסתנו (במשפט שהוסגר בסוגריים), וכן משמע ממה שלא פירש רש"י מהו "נח". אמנם ברש"י (ד"ה כי נחמתי) הוסיף ללמוד מהסמיכות של "כי נחמתי כי עשיתים ונח" (ואפשר שתנא דבי ר' ישמעאל לומד משם ולא מהפסוק ביחזקאל).
- קח: "ואל אמה תכלנה מלמעלה" שתהיה יציבה. יד רמה, "...שאלו היה רחבה מלמעלה כרחבה מלמטה לא היתה יכולה לעמוד במים, אלא היתה מתהפכת לכאן ולכאן".
- האריה חלה. עי' מהרש"א (סד"ה למשפחותיהם) ותורת חיים.
- קט. כגון בבל ובורסיף. מדובר כאן בעיר בבל, הסמוכה למקום המגדל, ולא בארץ בבל. הערים בבל ובורסיף דרומיות לסורא (בסביבתן הקרובה נרש וכפרי). [ביחס לדור הפלגה ע"ע מהרש"א].
- "רעים וחטאים". בתוספתא (פרק יג) הגרסה: "רעים וחטאים" בעולם הזה, "לה' מאוד" בעוה"ב. ורש"י מעדיף גרסה זו, שלפיה רב יהודה והתנא מפרשים את הכפילויות ודורשים כל מילה לעצמה. ובדק"ס יש גרסה ר' יהודה אומר' במקום 'אמר רב יהודה', ולפיה זהו המשך הברייתא.
- קט: העובר במעבורת. מש"כ שהאורח משלם כפול, הוא כתירוץ הראשון ברש"י, ליישב בין שני התעריפים שהוזכרו בגמ'. בתירוץ שני שם כתב שה'דיינים' העלו את המחיר.
- קי. ומהרהר אחריו. מש"כ ומרבה לתבוע, עי' רש"י ומהרש"א.
- קי: אותו דור שגלה בידי סנחריב. רש"י במשנה בפירושו השני, בשם רבו (ד"ה כיום הזה, וברש"י כתב שיש בתוכו דיבור נפרד מהמילה 'אין' המוסגרת). וכן מש"כ שהנדון הוא לעניין העולם הבא, כפשט הלשון, כפירוש זה ברש"י, וכן בחידושי ר' וראשונים נוספים. ודלא כפירוש הראשון (ד"ה אין עתידים לחזור, וד"ה תנו רבנן בשם 'אית דמפרשי').
- איזה קטן יחיה בתחיית המתים. ע"פ חידושי ר"ן (בשם 'איכא מ"ד'), וציין לירושלמי שביעית (ד, ח [יג.], ע"ש), "מאימתי קטני ישראל חיין". וקצת משמע כן ברש"י (ד"ה זרע יעבדנו).
- קי. משה ותורתו אמת והם בְּדָאִים. ע"פ פשוטו, בלשון סגי נהור והכוונה 'אנחנו בדיאם' (כן פירש, לדוגמה, בביאור חברותא). ובספר שמן אפרסמון (לרבי יעקב טננבוים; סוף פרשת קרח), כתב: "ומה שאמרו 'משה ותורתו אמת והן בְּדָאִין' ולא 'ואנחנו' בדיאין, לפי הלשון 'ושמעית דהוון אמרינ' שהם אמרו דְּבִרְיִים אלה, היה לו לומר 'ואנחנו'! אך לפי הנ"ל (ע"ש) אמרו זאת בני קרח על דתן ואבירם, שהצו אש המחלוקת". [וברשב"ם בב"ב (עד. ד"ה כל תלתינן יומינן) כתב שבכל ראש חודש חוזרים לשם לומר זאת].
- קיא. זקן מצרי הראה. כתב מהרש"א שמסתבר שהראהו ספר זכרונות של המלך.
- משה התרעם ונענש. עיין מהרש"א, שהאריך בעניין זה במספר נקודות. בין היתר כתב: "הנראה דְּנָדָא ידע משה שנגזר עליו שלא יכנס לארץ, אבל חשב משה שאפשר לבטל הגזירה בתפלה, שלא היה באותה גזירה שבועה; אבל בגזרת מי מריבה היה בו גזר דין שיש עמו שבועה, כפירש"י בפרשת חקת".
- קיא: לאנשי עיר הנדחת אין חלק לעוה"ב. כתבו תוס' (לעיל מז. ד"ה ואמאי) ע"פ הגמ' שם שאם נהרגו בב"ד זו כפרתם, ומשנתנו כשלא נהרגו. ובהגהות ריעב"ץ כאן כתב שזה מתאים לרבא שם, אך לאביי הנהרג מתוך רשעו לא התכפר וצ"ל שלא התוודו. עוד תירץ ריעב"ץ, שאין מדובר במשנתנו בכל יושבי העיר (שלא שנינו 'יושבי עיר הנדחת'), אלא במדיחי העיר הנדחת, שהחטיאו את הרבים. ובמרגליות הים (אות ה-ו; ולעיל מז. אות כ) הביא לתירוץ זה סיוע מלשון הכתוב, שם משתמע בידול בין הביטוי אנשי העיר לבין הביטוי יושבי העיר (דברים יג, יד): "יצאו אנשים בני בליעל מקרבך וידיחו את יושבי עירם"; וא"כ 'אנשי עיר הנדחת' דתנן היינו המדיחים כלישנא דקרא. ובחידושי ר"ן כתב שאין גורסים "אנשי עיר הנדחת אין להם חלק לעוה"ב", "דְּנָדָא כיון דאיסטול והתנדו וקבילו דינייהו הואי להו כפרה עם הקבורה כמו בשאר חייבי מיתות ב"ד, וכדאיתא בפרק נגמר הדין"; וזו הגהה ע"פ פירוש רש"י שסובר שמשנה זו היא מְעַנֵּן הפרק, העוסק באלו שאין להם חלק לעוה"ב.
- קיא: אין ירושלים נעשית עיר הנדחת, שלא התחלקה לשבטים, ור' יהודה חולק. ומתביינן אשמעתין, שהרי לפי זה בסוגיין, כשהוקשה מירושלים שאינה נעשית נידחת, הו"ל לגמ' לתרץ דאתיא כר' יהודה! ושמה זו דעת יחיד שאינה מקובלת בין החכמים דוחק לומר דסתם לן תנא כוותה. ובגבורת ארי ביומא (יב. ד"ה ור' יהודה) הקשה קושייה זו (ע"ש), ותירץ, שמשום שסתם לן תנא בנגעים (יב, ד) כרבנן, עדיף לדחוק ולא להעמיד סתמא אחרת כר' יהודה, דלא תיקשי סתמא אסתמא.
- "שללה". הוא "ואת כל שללה" בתרא, כמופיע במשנה. אמנם לעיל (קיא). בברייתא נראה שהוא "שללה" קמא. ולגבי הגרסה ברש"י שם (ד"ה ה"ג), עיין אגרות משה ח"א (קדשים כז ענף ד' ד"ה ורש"י סובר).
- רבינא: בעלי מומים. אך תמימים ימותו משום "זבח רשעים תועבה" (מהרש"ל). ומה שהתבאר ששמואל סובר כר"ל, אלא שלדעתו חולק רש"י על ת"ק בדין קדשים קלים (לדעתו אינם ממון בעלים), הוא ע"פ רש"י וכפי שביאר מהרש"ל (ע"ש).